

'Onze jongens in den Oost'

**De rol van mannelijkheid in de verbeelding van de Eerste
Politionele Actie door de Katholieke Illustratie**

Bachelorscriptie

Geschiedenis

Radboud Universiteit

15 juni 2017

Begeleider: dr. Remco Ensel

Judith van de Woestijne

S4461665

Inhoud

❖ Inleiding	1
Beelden van oorlog	2
Een Politionele Actie?	4
Bronnen en methode	5
Katholieke Illustratie	7
❖ H1: Mannelijkheid en Militarisme	9
De twintigste eeuw	9
Mannelijkheid in Nederland(s-Indië)	10
Beeldvorming	11
❖ H2: De Katholieke Illustratie	13
Voor de Politionele Actie	13
Tijdens de Politionele Actie	18
Na de Politionele Actie	22
❖ Conclusie	26
<i>Public en published opinion</i>	26
Seksuele politiek	27
Oorlogsenthouiasme	28
❖ Bibliografie	29

Inleiding

'*The imaging of man soldiering facilitates the soldering of masculinity.*'¹ De visualisering van oorlog en militarisme enerzijds en mannelijkheid anderzijds zijn nauw verwant, zoals Rebecca Adelman in voorgaand citaat betoogt. Hoewel onder invloed van de Visual Turn in de jaren negentig historici meer aandacht gingen besteden aan afbeeldingen, wat ondermeer resulteerde in een heel corpus aan onderzoek naar oorlogsfotografie, is Adelman tot nu toe de enige die in onderzoek deze connectie tussen het verbeelden van mannelijkheid en oorlogsfotografie heeft gelegd.² Gillian Rose bevestigt in haar handboek *Visual Methodologies* dat er nog weinig aandacht is besteed aan seksuele politiek in de verslaglegging van de media.³ Bij seksuele politiek worden mannelijkheid en vrouwelijkheid ingezet voor politieke doeleinden. De media gaan volgens Rose veelal uit van een sterk gescheiden mannen- en vrouwen wereld.⁴ Zo werden bijvoorbeeld vrouwen tijdens de Tweede Wereldoorlog, veelal via propaganda, aangespoord om de banen van mannen over te nemen, die naar het front vertrokken. Hierbij kan gedacht worden aan de inzet van het beeld van Rosie the Riveter. In dit geval zouden de media een etalage vormen voor genderstereotypen. Aangaande verbeelding van oorlog in termen van gender, spreekt Robert Nye over de performatieve kenmerken van gender.⁵ Hij stelt dat mannelijkheid een beeld is dat uitgedragen moet worden en een etalage behoeft. In hun onderzoek naar mannelijkheid in het Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog schrijven Justin Fantauzzo en Robert Nelson de pers en posters eveneens een grote rol toe in het verkopen van het beeld van mannelijkheid.⁶

Kan deze verbeelding van mannelijkheid het individuele gedrag beïnvloeden? Volgens George Mosse helpt het construeren van een manbeeld bij het bepalen van normatieve patronen in een samenleving. Manlijkheid wordt gevormd door een combinatie van uiterlijk en gedrag.⁷ Met de opmerking van Nye in gedachte -dat gender een beeld is dat uitgedragen moet worden- kan gesteld worden dat genderpatronen mensen aanzet om het juiste gedrag te vertonen. Doordat oorlog werd gezien als een mannelijke aangelegenheid, zou verondersteld kunnen worden dat oorlogspropaganda- en verslaglegging in termen van gender gebeurt, wat mensen ertoe kan aanzetten oorlogsdeelname te accepteren.

Dit onderzoek poogt inzicht te geven in hoe media met oorlogsfotografie bijdroegen aan de ontwikkeling van oorlogsenthouiasme door de genderidentiteit aan te spreken. Er wordt gekeken naar de verbeelding van de Eerste Politonele Actie in de Nederlandse media aan de hand van het tijdschrift de *Katholieke Illustratie*. De vraag die hier centraal staat is in hoeverre de verbeelding van mannelijkheid in de *Katholieke Illustratie* bijdroeg aan het oorlogsenthouiasme tijdens de Eerste Politonele Actie. In welke mate werd de Eerste Politonele Actie verbeeld in termen van gender? Werd afreizen naar Indonesië voorgesteld als een manier om het 'juiste' mannelijke gedrag te vertonen?

¹ Rebecca A. Adelman, 'Sold(i)ering Masculinity: Photographing the coalition's male soldiers', *Men and Masculinities*, 11:3 (2009), 259-285, 280.

² Bijvoorbeeld: Caroline Brothers, *War and Photography: a Cultural History* (New York, 2011); Mary Warner Marien, *Photography: a cultural history* (London, 2010).

³ Gillian Rose, *Visual Methodologies: an introduction to researching with visual materials* (Londen, 2012), 157.

⁴ Rose, *Visual Methodologies*, 181.

⁵ Robert A. Nye, 'Western masculinities in war and peace', *the American Historical Review*, 112: 2 (2007), 417-438, 436.

⁶ Justin Fantauzzo, Robert L. Nelson, 'A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914-18', *Gender & History*, 28:3 (2016), 587-603, 591.

⁷ George L. Mosse, *The Image of Man: the creation of modern masculinity* (Oxford, 1996), 4-5.

Ewoud Kieft schreef het boek *'Oorlogsenthouiasme: Europa 1900-1918'*, waarin hij beschrijft hoe bij een volk enthousiasme over een oorlog kan ontstaan.⁸ De media vervulden hier volgens Kieft een grote rol in. Kranten verspreidden een sterk nationalistische boodschap. Zij schreven bijvoorbeeld over de kracht van het eigen leger en de zekere overwinning die in het vooruitzicht lag. Daarnaast werd er een sterk vijandsbeeld opgeroepen.⁹ Kieft stelt dat uiteindelijk de oppositie verdween omdat de Eerste Wereldoorlog als een nationaal project werd uitgedragen.¹⁰ Deze elementen staan ook in dit werkstuk centraal. Hoe wordt de aard en kracht van het eigen leger verbeeld? Hoe wordt het verloop van de oorlog weergegeven en hoe groot werd de kans op succes voorgesteld? Welk vijandsbeeld wordt gecreëerd? En wordt de oorlog gepresenteerd als nationaal project?

Beelden van oorlog

Onder invloed van de Visual Turn betoogt John Tagg in 1988 dat foto's historische bronnen zijn en dus in historisch onderzoek moeten worden geïncorporeerd. Daarbij stelt hij dat de technische middelen waarmee een foto geproduceerd kon worden en de context waarin de foto circuleerde, bepalend zijn voor de betekenis ervan. Doordat factoren als productiemiddelen en verschijningscontext aan verandering onderhevig zijn, zeggen foto's bij uitstek iets over een periode.¹¹ Door het werk van fotografen als Robert Cappa en David Seymour, die een heel persoonlijke stijl hanteerden, werd door historici vooral de nadruk gelegd op het werk van individuele fotografen. Amerikanist Maren Strange constateerde echter dat er bij de publicatie van oorlogsfoto's een reeks van instituties betrokken is. Haar studie droeg ertoe bij dat in onderzoek de nadruk kwam te liggen op de institutionele structuur waarbinnen oorlogsfoto's geproduceerd en gepresenteerd werden.¹²

Al eerder was de Amerikaanse publicist Susan Sontag in een invloedrijk essay afgestapt van een individualiserende kijk op het werk van oorlogsfotografen. Sontag onderscheidt twee hoofdkenmerken van foto's: het eerste hoofdkenmerk is dat foto's een objectief beeld lijken te bieden, maar het niet zijn. Ze dragen altijd een standpunt uit, maar omdat oorlogsfoto's er minder geësceneerd uitzien, lijken ze objectiever.¹³ Sontag constateert echter dat de eerste georganiseerde censuur op persfotografie aan het front plaatsvond tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zowel de Duitse als de Franse legerleiding liet slechts geselecteerde militaire fotografen toe tot het front. Hierdoor worden gepubliceerde foto's van bovenaf beladen met een standpunt.

Het tweede hoofdkenmerk dat Sontag noemt, is dat foto's een grote rol spelen in het creëren van een collectief geheugen: afbeeldingen kunnen een representatieve functie vervullen. Ze staan symbool voor gebeurtenissen die voor groepen mensen tot de verbeelding spreken. Daardoor dragen afbeeldingen voor individuen bij aan identificatie met een groep.¹⁴ De militair-historicus Gary Sheffield stelt dat dit groepsgevoel eveneens gestimuleerd kan worden door het scheppen van een vijandsbeeld, waardoor burgers overtuigd kunnen worden van de rechtvaardigheid en

⁸ Ewoud Kieft, *Oorlogsenthouiasme: Europa 1900-1918* (Amsterdam, 2015).

⁹ Kieft, *Oorlogsenthouiasme*, 14.

¹⁰ Ibidem, 19.

¹¹ John Tagg, *The Burden of Representation: Essays on Photographies and Histories* (Minnesota, 1988); Caroline Brothers, *War and Photography: a Cultural History* (New York, 2011), 16-17.

¹² Brothers, *War and Photography*, xiii.

¹³ Susan Sontag, *Regarding the pain of others* (New York, 2003), 26-27.

¹⁴ Sontag, *Regarding the pain of others*, 86; Brothers, *War and Photography*.

noodzakelijkheid van deelname aan de oorlog.¹⁵ Als foto's een verhaal vertellen, dan kan verondersteld worden dat door middel van oorlogsfotografie een oorlog 'verkocht' kan worden.¹⁶

John Taylor veronderstelt dat de manier van oorlogsvoering omgekeerd ook van grote invloed was op de foto's die geproduceerd werden. Taylor illustreert dit door de fotografie van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog te vergelijken. Waar de Eerste Wereldoorlog een statische loopgravenoorlog was, werd de Tweede Wereldoorlog een meer beweeglijke oorlog waar ook meer burgerslachtoffers vielen. Op foto's werden daardoor vaker slachtoffers verbeeld.¹⁷ Oorlogsfotografie is dus een breed genre, want naast foto's van de militaire confrontatie, konden ook slachtoffers of vernielingen worden verbeeld. Zo fotografeerde Emmy Andriessse het dagelijks leven tijdens de Hongerwinter.¹⁸

Bij de eerste fotohistorici ontbrak nog een duidelijke methode om foto's te analyseren. Zij putten destijds uit de semiotiek en iconografie van Roland Barthes en Ferdinand de Saussure.¹⁹ John Tagg gaat in zijn boek echter uit van een contextanalyse, wat er op neer komt dat foto's betekenis krijgen door de context waarin zij ontstaan en gebruikt worden.²⁰ Mary Warner Marien stelt weer de interesse vanuit het publiek centraal, omdat dit de betrokkenheid van het thuisfront met de oorlog illustreert.²¹ Uiteindelijk hebben deze inzichten geleid tot een veelheid aan invalshoeken en methoden die Gillian Rose in haar boek *'Visual Methodologies'* ook uiteengezet heeft.²² Zij laat zien dat semiotiek en contextanalyse vaak in combinatie worden toegepast waarbij de context van de productie, reproductie en consumptie met elkaar verbonden worden.

In hoeverre hebben de overheid en de legerleiding een rol in het construeren van een genderideaal? Een nuttig concept over deze kwestie komt van de hand van Judith Butler. Zij spreekt van *'embedded reporting'*. Gebeurtenissen waar journalisten over schreven, werden sterk ingekaderd door de overheid en de legerleiding. Zij bepaalden bijvoorbeeld in welke gebieden (foto-)journalisten mochten komen, welke acties vastgelegd mochten worden, en welke journalisten werden toegelaten.²³ Hierdoor hadden de overheid en de legerleiding sterke invloed op de beeldvorming rondom oorlogsvoering. Ondanks dat oorlogsfotografie sinds enkele jaren een onderwerp is voor historisch onderzoek, is aandacht voor de rol van de media in de verspreiding van oorlogsfotografie relatief nieuw. In de bundel *'War, Culture and the Media'* gaat de historica Susan Carruthers in op de machtsmiddelen van de overheid om de pers te reguleren zoals het toepassen van *'embedded reporting'*. Zo kon de overheid de bronvoorziening reguleren, omdat de pers afhankelijk was van overheidsbronnen.²⁴ Volgens de militair-historicus Stephen Badsey is de mate van media-aandacht waarover Butler en Carruthers spreken, afhankelijk van het type oorlog. Hij stelt dat grondoorlogen de

¹⁵ Gary D. Sheffield, '“Oh! Wat a Futile war”: representations of the Western Front in modern British media and popular culture', in: Ian Stuart en Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: Representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 54-74, 59.

¹⁶ Rebecca A. Adelman, 'Sold(i)ering Masculinity: Photographing the coalition's male soldiers', *Men and Masculinities*, 11:3 (2009), 259-285, 265; Mary Warner Marien, *Photography: a cultural history* (Londen, 2010), 118.

¹⁷ John Taylor, *War Photography: realism in the British press* (Londen, 1991), 58-59.

¹⁸ Remco Ensel, 'Emmy Andriessse: Joodse fotografe legt de tragiek van oorlog vast', in: Jaap Cohen en Hinke Piersma (red.), *Moedige mensen: helden in oorlogstijd* (Amsterdam, 2014), 109-115.

¹⁹ Caroline Brothers, *War and Photography: a Cultural History* (New York, 2011), 14.

²⁰ Brothers, *War and Photography*, 17.

²¹ Warner Marien, *Photography*, 225.

²² Gillian Rose, *Visual Methodologies: An introduction to researching with visual materials* (Londen, 2012).

²³ Judith Butler, 'Photography, war, outrage', *PMLA*, 120: 3 (2005), 822-827, 822.

²⁴ Susan L. Carruthers, 'Reporting terrorism: the British state and the media, 1919-95', in: Ian Stuart en Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 101-130, 110. Daarnaast kon de overheid ook gebruik maken van de status van de journalist. Journalisten uit het buitenland of journalisten van bepaalde kranten genoten meer aanzien en kregen vaker privileges. Zie hiertoe: Carruthers, 'Reporting terrorism: the British state and the media, 1919-95', 101-130, 113.

meeste politieke en media-aandacht krijgen.²⁵ Badsey maakt eveneens een onderscheid tussen ‘*public opinion*’ en ‘*published opinion*’. Onder *public opinion* verstaat hij de opvattingen die over een onderwerp bestaan in de samenleving; de *published opinion* is één opinie die door één medium of de media, wordt verspreid. Hiermee wordt een idee van eenheid gestimuleerd of zelfs gecreëerd, terwijl die er niet is.²⁶ Nieuwsredacties zijn dus selectief in wat zij publiceren. Zij baseren hun keuze op nieuwswaardigheid, die volgens John Taylor toeneemt naarmate er beeldmateriaal beschikbaar is. Deze neemt nog verder toe als er schokkende beelden zijn. Maar straks zal blijken dat de *Katholieke Illustratie* juist geen schokkende beelden afdrukt. Nieuwswaardigheid hangt eveneens samen met authenticiteit. De mate van authenticiteit stijgt naarmate er foto’s bestaan van een gebeurtenis, zij bevestigen de aanwezigheid van ooggetuigen.²⁷ Eveneens zal straks blijken dat authenticiteit gecreëerd kan worden.

Een Politonele Actie?

Na het Akkoord van Linggadjati van 1946 pleitte generaal Simon Spoor voor een militaire oplossing bij de KVP-Minister van Oorlog Fiévez. De PvdA wees daarentegen vooral op de risico’s van een guerilla-oorlog en de internationale repercussies.²⁸ Tot mei 1946 werd vooral gebruik gemaakt van oorlogsvrijwilligers, maar eind 1945 nam het aantal oorlogsvrijwilligers af.²⁹ Als gevolg hiervan werd de Grondwet aangepast zodat dienstplichtigen naar de koloniën konden worden uitgezonden.³⁰ Na afloop wilden de Nederlanders de pijnlijke koloniale kwestie zo snel mogelijk vergeten.³¹ De getuigenis van Indië-veteraan Joop Hueting over de marteling van een Indonesische gevangene in 1969 en opduikende foto’s brachten de gruwelen en oorlogsmisdaden van Nederlandse militairen aan het licht.³² Hierdoor volgde een regeringsonderzoek naar de oorlogsmisdaden, wat resulteerde in de Excessennota van 1969. Opvallend in deze kwestie is de rol voor fotografie en de media. Doordat foto’s opdoken en publicaties als de Excessennota verschenen, drongen de begane oorlogsmisdaden door tot de Nederlandse bevolking. Waarom waren deze foto’s niet eerder openbaar gemaakt? Mogelijk speelde mee dat het Nederlandse zelfbeeld van rechtvaardigheid botste met het koloniale geweld.³³ Als de foto’s al beschikbaar waren, wilde men het dan wel weten? In de stroom van wetenschappelijke publicaties uit de jaren tachtig, overheerste het idee dat de schaduwzijde van het Nederlandse kolonialisme nog onderbelicht bleef.³⁴

De schrijver Rudy Kousebroek poneerde in de jaren negentig de doofpotthese. Hij stelde dat controversiële visies op de koloniale oorlog in sommige kringen niet werden geaccepteerd en verweet historici dat zij alleen schreven over politiek onomstreden onderwerpen. Kousebroek kreeg echter weinig bijval.³⁵ Louis Zweers is een belangrijk onderzoeker van de beeldvorming van de Politonele Acties. Hij benadrukt dat militaire acties werden gepresenteerd als humanitaire optredens om de

²⁵ Stephen Badsey, ‘The influence of the media on recent British military operations’, in: Ian Stuart en Susan L. Carruthers (red), *War, Culture and the Media: representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 5-22, 12.

²⁶ Badsey, ‘The influence of the media on recent British military operations’, 5-22, 14.

²⁷ John Taylor, *War Photography: realism in the British press* (Londen, 1991), 5-7, 14.

²⁸ Louis Zweers, *Indië voorbij* (Zutphen, 1998), 39.

²⁹ H.L. Zwitzer, *Documenten betreffende de Eerste Politonele Actie (20/21 juli - 4 augustus 1947)* (den Haag, 1983), 14.

³⁰ Zwitzer, *Documenten betreffende de Eerste Politonele Actie*, 23.

³¹ Zweers, *Indië voorbij*, 53.

³² Stef Scagliola, *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Rotterdam, 2002), 9.

³³ Scagliola, *Last van de oorlog*, 9 en 13.

³⁴ *Ibidem*, 11-12.

³⁵ *Ibidem*, 185.

aanwezigheid van Nederlandse militairen te rechtvaardigen.³⁶ In dit werkstuk zal worden nagegaan of dit narratief in de reportages van de *Katholieke Illustratie* is terug te vinden.

Tussen de regels door valt in de beschikbare literatuur te lezen over de inzet van mannelijkheid in oorlogspropaganda. In een radiotoespraak stelde generaal Johan Kruls bijvoorbeeld dat weigeraars niet zouden zijn achtergebleven uit overtuiging, maar uit zwakte.³⁷ Dienstweigeraars waren slappelingen, mogelijk werden zij derhalve gezien als onmannelijk. Henny Zwart voerde voor haar boek interviews met dienstweigeraars, waarmee ook een blik werd geworpen op de oppositie tegen het militaire ingrijpen. Geïnterviewde Henk de Jong kwam bijvoorbeeld uit een communistische familie. Zijn vader, aanhanger van Edward Bellamy, voedde hem op met anti-kolonialistisch en antimilitaristisch gedachtengoed.³⁸

Daarnaast onderzochten Annegriet Witsma en Stef Scagliola de seksuele relaties van Nederlandse soldaten met Indonesische vrouwen en de omgang met seks in het Nederlandse leger. Zij stellen dat mannen er nog altijd niet graag over praten, veelal uit schaamte en door het taboe dat erop rust.³⁹ Van het Departement van Oorlog kregen de soldaten richtlijnen mee over ‘contacten met het andere geslacht’, om te voorkomen dat soldaten uitgeschakeld zouden worden door geslachtsziektes.⁴⁰ Geestelijke verzorgers typeerden soldaten die toenadering tot Indonesische vrouwen zochten als ‘zwakke broeders’ die hun zorgen trachten te vergeten door het gebruik van sterke drank en afglijden naar seksuele misstappen.⁴¹

Meer recentelijk heeft de regering besloten om een regeringsonderzoek in te stellen naar het Nederlandse beleid en optreden in Indonesië tussen 1945 en 1950. In deze lijn publiceerde Rémy Limpach een omvangrijk werk over de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië.⁴² Abram de Swaan stelt in zijn essay dat in Nederland met betrekking tot de Indische kwestie een vergetelheidscultuur heerst in plaats van een herinneringscultuur. Nederlanders verdringen de kwestie uit schaamte.⁴³

Uit de beschikbare literatuur valt op te maken dat de *public opinion* omtrent de Eerste Politionele Actie verre van eenduidig was. Hoe is deze pluriformiteit weerspiegeld in de *published opinion* die de *Katholieke Illustratie* rond de Eerste Politionele Actie onder haar lezers verspreidde? Om deze meervoudigheid in kaart te brengen, zouden meerdere media onderzocht moeten worden. Om inzicht te krijgen in de mechanismen achter een *published opinion*, wordt in dit onderzoek gefocust op één medium. De Politionele Acties vormen een relevante casus voor onderzoek naar verbeelding van oorlog door de actieve censuur van de Dienst Leger Contacten, de voorlichtingsdienst van de koninklijke landmacht en het KNIL.⁴⁴ Door de inkadering van de verslaggeving was er sprake van sterke *embedded reporting*. Daarnaast zijn er steeds meer individuele fotoarchieven van soldaten beschikbaar voor onderzoek. Hierdoor is vergelijkend onderzoek tussen verbeelding door de media en persoonlijke beleving mogelijk.

³⁶Louis Zweers, *Indië voorbij* (Zutphen, 1998), 33.

³⁷Henny Zwart, *Er waren er die niet gingen: vijf eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars* (Amsterdam, 1995), 98.

³⁸Zwart, *Er waren er die niet gingen*, 115.

³⁹Annegriet Witsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 9-11.

⁴⁰Witsma, Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog*, 30.

⁴¹Ibidem, 83.

⁴²Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam, 2016).

⁴³Abram de Swaan, ‘Postkoloniale absences’, *De Groene Amsterdammer* <<https://www.groene.nl/artikel/postkoloniale-absences>> [geraadpleegd 17-05-2017].

⁴⁴Zweers, *Indië voorbij*, 59.

Bronnen en methode

Het bronnencorpus voor deze bachelorscriptie bestaat uit 255 foto's, waarvan een groot deel in de vorm van reportages gezamenlijk is afgedrukt. De manier waarop de afbeeldingen in dit onderzoek geanalyseerd worden, is gestoeld op de methodologie die Gillian Rose in haar boek uiteen zet. Zij onderscheidt drie onderdelen, categorieën, waarop een foto geanalyseerd moet worden: de categorie 'productie', de 'afbeelding zelf' en het 'publiek'. Deze categorieën bestaan alle drie uit een technologisch aspect, een compositorisch aspect en een sociaal aspect.⁴⁵ Bij het technologisch aspect kunnen vragen gesteld worden als: hoe is de foto gemaakt, zijn er visuele effecten? Bij het compositorisch aspect kunnen de volgende vragen gesteld worden: hoe steekt de compositie in elkaar met betrekking tot de ruimtelijke ordening, kleur en sfeer. Bij het sociale aspect wordt gelet op essentiële vragen: wie, wanneer, voor wie en waarom is de foto gemaakt? En hebben afgebeelde voorwerpen een onderliggende betekenis voor het publiek? De categorie 'productie' geeft inzicht in de rol van de fotograaf en redactie bij het construeren en overbrengen van een boodschap. De afbeelding zelf wordt geanalyseerd om de boodschap te duiden. Bij de categorie 'publiek' wordt gekeken hoe de afbeelding weerslag kon hebben op het publiek. Zo wordt gepoogd inzicht te geven in welke actoren een rol hadden in het overbrengen van een bepaalde boodschap naar een publiek.

Rose waarschuwt eveneens voor de valkuilen bij het analyseren van afbeeldingen zoals het interpreteren met vooroordelen. Door uit te gaan van een specifieke hypothese, bijvoorbeeld die aangaande het door Zweers gestelde dominante narratief, kan bijvoorbeeld onbewust gezocht worden naar de bevestiging van deze aanname. Daarnaast kunnen betekenissen van objecten veranderen met de tijd; een anachronistische blik kan aan objecten een lading toeschrijven die zij eerder nog niet hadden. Doordat gewerkt wordt met een afgebakend fotocorpus, hetgeen gezien kan worden als een steekproef, moet gewaakt worden voor generalisaties.

In dit onderzoek staat de vraag centraal of oorlogsenthouziasme kan worden aangewakkerd door een beroep te doen op de mannelijke identiteit. Er zal dus specifiek worden gelet op hoe mannelijkheid weergegeven wordt. Hiervoor bieden George Mosse en Gillian Rose enkele handvaten. Volgens Mosse wordt mannelijkheid vormgegeven door uiterlijk en gedrag.⁴⁶ Voor wat betreft het mannelijke lichaam zijn volgens Rose leeftijd, ras, fitheid, grootte en uiterlijk belangrijke aspecten. Om gedrag te analyseren is lichaamstaal relevant: is deze dominant of ondergeschikt, actief of passief, en welke actie wordt uitgevoerd?⁴⁷ Specifiek bij oorlogsfotografie kan gekeken worden of gewapende actie de mannelijke identiteit versterkt. Omdat volgens Robert Nye mannelijkheid uitgedragen moet worden, is ook de verhouding van de man ten opzichte van andere mannen en vrouwen belangrijk. Rebecca Adelman benadrukt daarnaast nog dat hierbij de rolverdeling tussen held en slachtoffer relevant is. Wie wordt er bij naam genoemd en wie blijft anoniem?⁴⁸ Het beeld van de ideale man kan bevestigd worden door de verbeelding van de held. Door deze benadering kunnen oorlogsfoto's geanalyseerd worden vanuit genderperspectief. Zo kan onderzocht worden of oorlogsfotografie een etalage vormt voor het mannelijke ideaal. Hoe dit mannelijke ideaal ingezet wordt, kan inzicht bieden in de rol van sekse in oorlogspolitiek.

Omdat de focus ligt op de Eerste Politionele Actie, zal van de *Katholieke Illustratie* de jaargang 81 uit 1947 in zijn geheel bestudeerd worden. Daarnaast zal de jaargang 82 uit 1948 tot en met februari bestudeerd worden. Door deze afbakening worden, naast de daadwerkelijke militaire actie, ook zeven maanden van de aanloop en zeven maanden van de nasleep in kaart gebracht. De

⁴⁵ Gillian Rose, *Visual Methodologies: an introduction to researching with visual materials* (Londen, 2012), 5-40.

⁴⁶ George L. Mosse, *The Image of Man: the creation of modern masculinity* (Oxford, 1996), 5.

⁴⁷ Rose, *Visual Methodologies*, 115.

⁴⁸ Rebecca A. Adelman, 'Sold(i)ering masculinity: photographing the coalition's male soldiers', *Men and Masculinities*, 11:3 (2009), 259-285, 272.

verbeelding van de aanloop naar de Eerste Politionele Actie kan wellicht inzicht bieden in de kwestie hoe oorlogsenthusiasme werd aangewakkerd. Dit onderzoek focust zich op de media waardoor individuele fotoarchieven van soldaten niet aan bod zullen komen. Omdat de afbeeldingen van het fotoarchief ongecensureerd zijn, kunnen de verbeelding van de oorlog en individuele beleving vergeleken worden. Dit valt echter buiten de strekking van dit onderzoek.

Om de hoofdvraag te beantwoorden is dit onderzoek opgedeeld in twee deelvragen. In het eerste hoofdstuk zal worden ingegaan op de vraag hoe militarisme verband houdt met mannelijkheid, waarbij specifiek naar Nederland zal worden gekeken. Er zal eveneens aandacht besteed worden aan de beeldvorming van de Eerste Politionele Actie. In de tweede deelvraag staat de *Katholieke Illustratie* centraal. Hoe wordt mannelijkheid, en met name militaire mannelijkheid, verbeeld door de *Katholieke Illustratie* in de berichtgeving over de Eerste Politionele Actie? In de conclusie zullen de bevindingen uit de *Katholieke Illustratie* worden gekoppeld aan oorlogsenthusiasme. In hoeverre wordt door de *Katholieke Illustratie* oorlogsenthusiasme aangewakkerd en speelt mannelijkheid hierin een rol?

Katholieke Illustratie

Het tijdschrift de *Katholieke Illustratie* wordt in dit onderzoek behandeld als medium waarmee de katholieke bevolking bereikt kon worden. Omdat in dit onderzoek de nadruk ligt op de visuele beeldvorming, sluit de *Katholieke Illustratie* hier als geïllustreerd tijdschrift goed bij aan. Het blad viel onder uitgeverij De Spaarnestad en was onder zowel mannen als vrouwen en de jeugd een veelgelezen tijdschrift.⁴⁹ Het was ook bedoeld als gezinsblad met een opvoedende functie. Is er, om met Rose te spreken, ook sprake van gescheiden mannelijke en vrouwelijke taken in de verslaglegging van de oorlog? In de periode 26 maart 1941 tot 6 juni 1946 werd de *Katholieke Illustratie* niet uitgegeven. Voordat een tijdschrift na de oorlog mocht worden heruitgegeven, moest de overheid toestemming geven. In het eerste nummer van juni 1946 wordt het volgende gemeld: ‘*Voorlopig zijn wij, wat omvang en uitvoering van ons blad betreft, nog gebonden aan overheidsvoorschriften en aan beperking opleggende technische mogelijkheden.*’ Pas vanaf augustus 1948 kon de *Katholieke Illustratie* weer wekelijks verschijnen en uitbreiden naar 32 pagina’s.⁵⁰ De overheid lijkt dus tijdens beide Politionele Acties een sterke grip op het blad te hebben gehad. Het feit dat er speciale abonnementsprijzen werden gehanteerd voor onder andere Indonesië en Suriname, wijst erop dat het blad connecties had met de koloniën.⁵¹ Mogelijk hadden de Nederlandse lezers dus ook interesse in de koloniën. Al met al kan het tijdschrift getypeerd worden als een maatschappelijk geëngageerd blad.

Over het algemeen valt op dat bij de *Katholieke Illustratie* de naam van de fotograaf bij reportages over Indonesië amper wordt vermeld. Er wordt vaak gesproken van foto’s ‘*van onze eigen fotograaf*’, of in het tweede nummer van 16 januari 1947 wordt vermeld dat de foto’s afkomstig zijn van de Marine Voorlichtingsdienst.⁵² Waarom de fotograaf onbekend moest blijven, is moeilijk te zeggen. Mogelijk moest de fotograaf anoniem blijven omdat hij met vertrouwelijke informatie van het leger werkte. Wist de redactie überhaupt wie de fotograaf was, of kregen ze foto’s toegestuurd van onbekende soldaten of legerinstanties? Opvallend is de volgende vermelding: ‘*fotograaf is er op uitgetrokken om natuurgetrouw, zonder regie ... vast te leggen dat het nog niet zoo slecht gesteld is*

⁴⁹Johan Hemels, Renée Vegt, *Het Geïllustreerde tijdschrift in Nederland: bron van kennis en vermaak, lust voor het oog (1945-1995)*, 2 dln (Amsterdam, 1993- 1997), IIa: 66 ; ‘Wikipedia, Katholieke Illustratie’ <https://nl.wikipedia.org/wiki/Katholieke_Illustratie > [geraadpleegd op 05-03-2017] ; ‘Koninklijke Bibliotheek , 300 tijdschriften: inleiding en titelindex’, < <https://www.kb.nl/themas/tijdschriften/katholieke-illustratie> > [geraadpleegd op 05-03-2017].

⁵⁰ Hemels, Vegt, *Het Geïllustreerde tijdschrift in Nederland (1945-1995)*, IIa: 595-596.

⁵¹ Ibidem, 593.

⁵² Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 2, 16 januari 1947.

met het godsdienstig leven van onze jongens in de rimboe.’⁵³ Dit illustreert dat de redactie objectiviteit en authenticiteit poogde uit te stralen. Daarnaast toont het verbeelden van het godsdienstige leven van soldaten de katholieke signatuur van het tijdschrift. Interessant is de uitgebreide fotoreportage over Djocja in nummer 3 van 29 januari 1948. Na de Eerste Politionele Actie was de toegang tot Republikeinse gebieden op Java voor Nederlandse fotografen zeer beperkt. Fotografen Hugo Wilmar en Charles Breijer waren de enigen die waren doorgedrongen tot Djocja. Doordat Wilmar lang in Amerika had gewoond, kon hij zich voordoen als Amerikaan en toegang krijgen tot de stad.⁵⁴ Van 1947 tot 1951 was Wilmar in dienst van de uitgeverij De Spaarnestad en hij legde in deze periode onder andere voor de *Katholieke Illustratie* de Politionele Acties vast.⁵⁵ In het katern wordt vermeld dat de foto’s afkomstig zijn van ‘een fotograaf in dienst van een Amerikaans persbureau’ waarvan de *Katholieke Illustratie* de exclusieve publicatierechten had verkregen.⁵⁶ Dit kan erop wijzen dat de foto’s in deze rapportage zijn gemaakt door de ‘Amerikaan’ Wilmar, en om zijn dekmantel niet prijs te geven, droeg het tijdschrift ‘een Amerikaans persbureau’ aan als bron. Desalniettemin leveren de fotografen slechts de foto’s aan, hoe geënceneerd de setting ook is. De sturende bijschriften zijn de verantwoordelijkheid van de redactie.

⁵³ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 2, 16 januari 1947.

⁵⁴ Louis Zweers, *Indië voorbij* (Zutphen, 1998), 59.

⁵⁵ Geheugen van Nederland, Fotografen de Spaarnestad, Buitendienst: Hugo Wilmar <<http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Fotografen+De+Spaarnestad/Buitendienst:+Hugo+Wilmar>> [geraadpleegd op 18-04-2017].

⁵⁶ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 82, 3:29 januari 1948, 40.

Hoofdstuk 1

Mannelijkheid en Militarisme

Voordat bepaald kan worden hoe mannelijkheid in media gepresenteerd werd, moet eerst gekeken worden naar het verband tussen mannelijkheid en militarisme. Hoe verhoudt mannelijkheid zich tot militarisme? En hoe geldt dit specifiek voor Nederland? Veel van deze inzichten zijn ontleend aan Brits historisch onderzoek.

In de 19^e eeuw vond onder invloed van de opkomende natiestaat een ‘militarisering van mannelijkheid’ plaats. Door de invoering van de dienstplicht werd fitheid van mannen een institutionele zaak, met name van het leger en sportclubs.⁵⁷ Oorlog werd gezien als een *educator of manliness*. Aan het front, maar ook door sport, werden jongens omgevormd tot mannen.⁵⁸ De nationale identiteit werd letterlijk belichaamd in de soldaat. Nationale mannelijkheid woog in oorlogstijd zwaarder dan mannelijke normen van de eigen klasse, regio of afkomst.⁵⁹ Hier valt een verband te leggen met kolonialisme: het scheppen en onderhouden van een koloniaal rijk vergde krijgsmacht en de verkenning van nieuwe gebieden. Hierdoor werd bij mannen een beroep gedaan op de wil om deze nieuwe gebieden te verkennen. Eigenschappen als wilskracht en moed vormden de basis voor deze *spirit of adventure*. Als de hunkering naar avontuur ontbrak, dan ontbrak het de man aan deze eigenschappen, hetgeen afdeed aan zijn mannelijkheid.⁶⁰

De twintigste eeuw

Volgens Robert Nye kwam in de 20^e eeuw meer de nadruk te liggen op het ideale lichaamstype. De opvatting dat het lichaam iets zei over mannelijkheid werd sterker. Dit ging gepaard met racisme omdat de blanke, gespierde man het ideaal vormde.⁶¹ Door deze fysieke cultuur werden intellectuelen, pacifisten en socialisten door de dominante ideologie neergezet als onmannelijk en slap.⁶² Voor ziekte, en vooral voor mentale ziekte, was in oorlogstijd geen ruimte omdat dit getuigde van fysieke en mentale inferioriteit.⁶³ Gewonde soldaten werden daarom hoger geacht dan zieke soldaten.⁶⁴ In dit verband leggen Justin Fantauzzo en Robert Nelson in hun onderzoek naar mannelijkheid in het Britse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog ook sterk de nadruk op lokaliteit. Zij laten zien dat waar aan het front in het Midden-Oosten meer slachtoffers vielen als gevolg van tropische ziekten, het westfront veel meer directe oorlogsslachtoffers kende. Daardoor genoten de mannen die aan het westfront vochten bij het thuisfront meer aanzien dan de mannen die in het Midden-Oosten vochten. De soldaten in het Midden-Oosten verdedigden hun mannelijkheid door verslag te doen van veldslagen en door de andere fronten te marginaliseren.⁶⁵ Dit alles om maar te bewijzen dat ‘hun’ oorlog net zo intens was als die aan het westfront. Hieruit valt af te leiden dat mannelijkheid eveneens gevormd wordt in competitie met andere mannen waaruit een hiërarchie in ‘mannelijke oorlogsvoering’ ontstaat.⁶⁶

⁵⁷ George L. Mosse, *The Image of Man: the creation of modern masculinity* (Oxford, 1996), 44-45.

⁵⁸ Mosse, *The Image of Man*, 115.

⁵⁹ Robert A. Nye, ‘Western masculinities in war and peace’, *the American Historical Review*, 112:2 (2007), 417-438, 417.

⁶⁰ Mosse, *The Image of Man*, 113-114.

⁶¹ Nye, ‘Western masculinities in war and peace’, 417-438, 423-424.

⁶² *Ibidem*, 430.

⁶³ Justin Fantauzzo, Robert L. Nelson, ‘A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914–18’, *Gender & History*, 28:3 (2016), 587-603, 589.

⁶⁴ Fantauzzo, Nelson, ‘A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914–18’, 587-603, 594.

⁶⁵ *Ibidem*, 591-593.

⁶⁶ Luna Najera, ‘Masculinity, war and the pursuit of glory in Sepulveda’s Gonzalo’, *Hispanic Review*, 80:3 (2012), 391-412, 395.

Oorlog verbreedde, onder andere door de afwezigheid van vrouwen aan het front, de kloof tussen man en vrouw. Aan de andere kant zorgde ook het functioneren in een mannenenclave voor een bedreiging van de heteroseksuele mannelijkheid. Oorlog leverde immers intieme relaties op tussen soldaten door kameraadschap, fysieke inspanning en mentale spanning. De dynamiek van oorlog, de intense spanning afgewisseld met enorme verveling, zorgde voor bijzondere banden tussen soldaten waarbij soms sprake was van erotiek. Dit kon bij soldaten leiden tot angst voor het vrouwelijke in henzelf.⁶⁷ Crisis in de mannelijke identiteit kon ook ontstaan als soldaten thuis kwamen als verliezende partij. Rebecca Adelman stelt dat foto's kunnen bijdragen aan het herstel van de mannelijke identiteit door doorstane gruwelen af te beelden.⁶⁸

Mannelijkheid in Nederland(s-Indië)

Volgens Stefan Dudink is de Nederlandse nationale identiteit niet alleen op militaire mannelijkheid gestoeld. Ten opzichte van grote landen als Frankrijk en Engeland ontbrak het Nederland aan politieke en militaire kracht waardoor de nadruk kwam te liggen op een patriarchale mannelijkheid, gekenmerkt door zachtheid en beschaafdheid. Nederland moest vooral moreel superieur zijn. Er werd verkondigd dat Nederland in de koloniën streefde naar geleidelijke aanpassing en ontwikkeling naar beschaving. Johan Huizinga kenmerkte deze 'Nederlandse identiteit' als sterk burgerlijk.⁶⁹ Een opleving van militaire mannelijkheid vond slechts plaats tijdens de onafhankelijkheidsoorlog van België. In deze tijd werden de koloniën de nationale trots door de marginale positie van Nederland in Europa.⁷⁰ Mannelijkheid werd volgens Dudink ook ingezet om de koloniale heerschappij en hiërarchie te rechtvaardigen, bijvoorbeeld door de lokale mannen als wild te typeren.⁷¹

Doordat de nadruk werd gelegd op moraliteit werd de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog ook gezien als een 'mission of mercy', vergelijkbaar met een vredescorpsmissie.⁷² Vanaf 1944 werden in Nederland al aanmeldpunten voor oorlogsvrijwilligers opgezet om de Japanners uit Nederlands-Indië te verdrijven. De soldaten zouden de orde gaan herstellen.⁷³ Stef Scagliola en Annegriet Wietsma stellen dat onder de oorlogsvrijwilligers een gemengd gevoel heerste van plichtsbesef, vaderlandsliefde, mannelijke bravoure, uitdaging en verlangen naar avontuur. Voor veel jongens die volwassen waren geworden tijdens de Tweede Wereldoorlog, gold dat zij verlangden naar het uitslaan van hun vleugels. Een aantal had ondergedoken gezeten, een andere groep had werkloos en ongewapend toe moeten kijken hoe de Duitsers Nederland innamen. Zij wilden nu de Japanse bezetters in Nederlands-Indië mores leren en droomden ervan om net als de geallieerden als bevrijders onthaald te worden.⁷⁴ Deze heroïsche gedachte viel weg na de capitulatie van Japan. Hierdoor nam het aantal vrijwillige aanmeldingen af en werd door het kabinet de Grondwet gewijzigd zodat dienstplichtigen ook naar de koloniën gestuurd mochten worden.⁷⁵

⁶⁷ Robert A. Nye, 'Western masculinities in war and peace', *the American Historical Review*, 112:2 (2007), 417-438, 417, 419 en 432.

⁶⁸ Rebecca A. Adelman, 'Sold(i)ering Masculinity: Photographing the coalition's male soldiers', *Men and Masculinities*, 11:3 (2009), 259-285, 263.

⁶⁹ Stefan Dudink, 'The unheroic men of a moral nation: masculinity and nation in modern Dutch society', in: Cynthia Cockburn, Dubravka Zarkov (red.), *the Postwar Moment, Militairies, Masculinities and International Peacekeeping Bosnia and the Netherlands* (Londen, 2002), 146-161, 150-151.

⁷⁰ Dudink, 'The unheroic men of a moral nation', 146-161, 156.

⁷¹ Stefan Dudink, 'Multipurpose masculinities: Gender and power in the Low Countries Histories of Masculinity', *BMGN- Low Countries Historical Review*, 127:1 (2012), 5-18, 11.

⁷² Dudink, 'The unheroic men of a moral nation', 146-161, 161.

⁷³ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 18.

⁷⁴ Wietsma, Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog*, 22- 24.

⁷⁵ H.L. Zwitzer, *Documenten betreffende de Eerste Politonele Actie (20/21 juli - 4 augustus 1947)* (den Haag, 1983), 23.

Enmaal aangekomen in Indië werden de soldaten geconfronteerd met een andere seksuele moraal. De omgang tussen de verschillende seksen was niet zo stijf als in het christelijke Nederland. Bloot was minder taboe en de seksuele moraal werd niet gekenmerkt door de christelijke kuisheid voor het huwelijk. Meegereisde missionarissen en geestelijke verzorgers benadrukten dan ook als mannelijke karaktereigenschap dat een soldaat in staat moest zijn om verleidingen te weerstaan.⁷⁶

In Indonesië was de nasleep van de Tweede Wereldoorlog nog duidelijk zichtbaar en in de Republiek vochten een communistisch regime en een Islamitisch regime een machtsstrijd uit. Daarnaast was er veel onrust als gevolg van de Bersiap-periode, waarin pemoeda's, radicale Indonesische jongeren, verschillende Indonesische bevolkingsgroepen aanvielen. Deze chaotische situatie die de eerste Nederlandse bataljons aantreffen, versterkte het idee dat zij gekomen waren om orde, rust en gezag te herstellen. De uit oorlogsvrijwilligers bestaande bataljons, werden door het Nieuwsblad van het Noorden, 'kerels van de beste soort' genoemd.⁷⁷ Dit verbeeldde hen als voorbeeld voor andere mannen. Wellicht was deze opvatting nog sterker doordat zij zich vrijwillig hadden aangemeld en niet gedwongen waren door dienstplicht. Bet-El stelt namelijk dat de manier waarop de soldaat in dienst ging sterk van invloed was op zijn mannelijkheid. Een vrijwilliger werd gezien als een patriot en derhalve als een echte man.⁷⁸

In Nederlands-Indië waren ook vrouwelijke legeronderdelen aanwezig zoals het Vrouwen Hulp Korps (VHK) als onderdeel van de landmacht, de Marine Vrouwenafdeling (de Marva) en ook nog het Vrouwenkorps KNIL. Deze eenheden werden vooral ingezet voor administratieve taken en het faciliteren van de mannelijke oorlogvoering. Zij hadden daarnaast nog een belangrijke morele functie. De vrouwen werden door officiers vaak uitgenodigd voor dansavonden en feestelijke gelegenheden om voor de mannen aangenaam, keurig en vooral ook Hollands gezelschap te vormen. Soms werden vrouwen zelfs verplicht aanwezig te zijn.⁷⁹ Deze avonden waren vooral bedoeld om te zorgen dat soldaten niet hun heil gingen zoeken in plaatselijke bordelen. Fantauzzo en Nelson stellen in hun artikel dat de heteroseksuele man door een bepaald soort vrouw gecombineerd moest worden. Zij betogen dat tijdens de Eerste Wereldoorlog een sterke afkeer heerste van gemengde relaties.⁸⁰ Gesteld kan worden dat onder legerleiding en geestelijke verzorgers in Nederlands-Indië ook de voorkeur uitging naar een Nederlandse vrouw boven een Indonesische vrouw. In deze situatie valt op dat mannen en vrouwen sterk gescheiden taken hadden, maar ook als aanvulling op elkaar functioneerden. Hoewel hun aantallen laag waren, 20 vrouwen tegenover 300 mannen, is hun aanwezigheid in Indië zeer interessant.⁸¹

Beeldvorming

Het grootste deel van de Indonesische bevolking beschouwde het Nederlandse leger als een bezettingsmacht. Toch werd in propaganda het beeld gecreëerd van een rechtvaardige oorlog die gesteund werd door de Indonesische bevolking.⁸² De propaganda gericht op de potentiële soldaten verkondigde dat de jongens die volwassen waren geworden tijdens de oorlog, in het leger mannen

⁷⁶ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 30.

⁷⁷ Wietsma, Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog*, 38.

⁷⁸ Justin Fantauzzo, Robert L. Nelson, 'A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914-18', *Gender & History*, 28:3 (2016), 587-603, 589.

⁷⁹ Wietsma, Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog*, 60 en 62-63.

⁸⁰ Fantauzzo, Nelson, 'A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914-18', 587-603, 589.

⁸¹ Wietsma, Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog*, 62-63.

⁸² Louis Zweers, *Indië voorbij* (Zutphen, 1998), 49.

zouden worden.⁸³ Naast de soldaten richtte de propaganda zich ook op andere groepen zoals ouders, echtgenotes en verloofden. Deze relaties waren namelijk voor veel mannen een argument om niet te gaan.⁸⁴ Het thuisfront had dus ook een belangrijke functie in het hooghouden van de moraal onder de manschappen. Korporaal der Mariniers, Nico van Gorp, schreef in een brief aan de krant:

*‘Als dan zoon soldaat in de bloei van zijn jaren hier wordt ingezet voor de belangen van zijn vaderland, als zo’n jongen valt, de morele kracht niet bezit of vindt, om stug en vastberaden op de ingeslagen weg verder te gaan, wie zou dan de meeste schuld dragen? ... Het klinkt misschien raar, maar de meeste schuld zit hem in de brief die zijn vader, moeder, vrouw of meisje had moeten schrijven. Dat is een plicht voor hen die achter zijn gebleven.’*⁸⁵

Wat betreft de beeldvorming van de *Katholieke Illustratie* kan in zijn algemeenheid gesteld worden dat militaire operaties wel fotografisch werden vastgelegd, maar de directe confrontatie amper wordt verbeeld. Mogelijk mochten fotografen dit niet vastleggen van de legerleiding. Dit versterkt in ieder geval het pacifistische beeld. Daarnaast wordt regelmatig de schoonheid en mystiek van het Indonesische landschap verbeeld, wellicht in de hoop dat jongens deze onbekende gebieden willen ontdekken.⁸⁶ Mary Warner Marien stelt dat foto’s van het buitenland vaak exotische landschappen en volkeren verbeelden. Het vastleggen van het onbekende leverden fotograaf en soldaat aanzien op als ontdekkingsreiziger.⁸⁷ Mogelijk poogde de *Katholieke Illustratie* ook kennis te verschaffen over de koloniën.

In tegenstelling tot veel andere landen lijkt het Nederlandse mannelijkheidsideaal minder verbonden met militarisme. Dit lijkt ook terug te komen in de propaganda van de Eerste Politie Actie waar vooral het ‘herstel van de orde’ werd benadrukt. Aan het thuisfront werd eveneens verkondigd dat de soldaten een gewichtige missie vervulden.

⁸³ Henny Zwart, *Er waren er die niet gingen: vijf eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars* (Amsterdam, 1995), 71.

⁸⁴ Zwart, *Er waren er die niet gingen*, 78.

⁸⁵ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 117.

⁸⁶ Zie bijvoorbeeld: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 23, 6 november 1947, 360-361 ; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 25:4 december 1947, 391-392 ; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 82, 2:15 januari 1948, voorblad en katern ‘kerstmis onder palmen’.

⁸⁷ Mary Warner Marien, *Photography: a cultural history* (Londen, 2010), 116.

Hoofdstuk 2

Fotoreportages in de Katholieke Illustratie

In dit hoofdstuk zullen de bevindingen uit de *Katholieke Illustratie* uiteengezet worden. Er wordt getracht een antwoord te vinden op de vraag hoe mannelijkheid wordt verbeeld in de *Katholieke Illustratie* in de berichtgeving over Eerste Politionele Actie. Er zal opeenvolgend aandacht worden besteed aan de periode voor de Eerste Politionele Actie, de periode van de Eerste Politionele Actie en de periode na de Eerste Politionele Actie. De 255 foto's worden in dit hoofdstuk met voorbeelden uit negen reportages uiteengezet.

Voor de Eerste Politionele Actie

Hoe kan de methode van Gillian Rose concreet worden toegepast? In nummer 2 van 16 januari en in nummer 9 van 24 april van het jaar 1947 zijn reportages over de militaire opleiding van Nederlandse soldaten opgenomen. Dit beantwoordt de essentiële vraag wanneer de foto is verschenen. Figuur 1 toont twee foto's uit een katern over de officiersopleiding uit het nummer van januari.⁸⁸ In de categorie 'publiek' kan dus gesteld worden dat de foto's in samenhang met het artikel het publiek bereiken. Waarom is de foto gemaakt? Als onderkop wordt gesteld dat het officiersselectiecentrum het meest democratische instituut van 'ons' leger is.⁸⁹ In het artikel wordt eveneens benadrukt dat iedereen, ook van lagere komaf, met de juiste capaciteiten officier kan worden. Hierdoor lijkt het leger jongens uit een lagere sociale klasse te willen verleiden toelating te doen tot de officiersopleiding. Met betrekking tot de categorie 'productie' wordt duidelijk dat de foto's afkomstig zijn van de Marine Voorlichtingsdienst. Opvallend is dat er bij het artikel geen naam van een fotograaf of journalist wordt vermeld. Wie verantwoordelijk is voor de foto is dus deels onbekend. Het kan een aanwijzing zijn dat het artikel, net als de foto's, afkomstig is van het officiersselectiecentrum. In navolging van deze redenering lijkt het leger dus sterke invloed te hebben gehad op de productie van deze reportage. Wat is er te zien op de afbeelding zelf? De linker-foto is gemaakt in een bosrijke omgeving. Er zijn zes aspiranten te zien die een ton omhoog duwen langs een plank om de ton bovenop een houten constructie te plaatsen. Links staat een commandant die de mannen te beoordelen. Wat opvalt is dat alle afgebeelde soldaten blanke, jonge mannen zijn met een slank postuur. Dit kan duiden op het belang van fitheid. De overgebrachte boodschap van foto naar het publiek toe lijkt het belang van het gezamenlijk uitvoeren van een zware taak en het leveren van een prestatie uit te drukken. Dit impliceert dat de aspirant-officieren moeten kunnen samenwerken en sterk moeten zijn.

Op de rechterfoto is een man te zien die balanceert op een evenwichtsbalk. Doordat de foto van voren is genomen, is zijn geconcentreerde gezichtsuitdrukking goed zichtbaar. Het bijschrift is veelzeggend: '*De manier waarop de man in moeilijke omstandigheden zijn evenwicht bewaart, verraaft... wat deze soldaat in de praktijk waard zal zijn*'. Mannelijkheid wordt hier verbonden met de soldaat. In deze foto lijkt de nadruk te liggen op de fysieke prestatie. Meer symbolisch opgevat zou het kunnen betekenen dat de soldaat fysiek en mentaal in evenwicht moet zijn.

In nummer 9 van 24 april wordt verslag gedaan van een legeroefening voor Indië in Den Haag, getiteld '*Junglegevechten bij Den Haag*' met de ondertitel '*Indisch instructie-bataljon te Kijkduin: hier wordt geen minuut verloren*'.⁹⁰ Het bijbehorende artikel is geschreven door Wiel van der Randen. Van der Randen blijkt in dienst te zijn van de *Katholieke Illustratie* als verslaggever en

⁸⁸ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 2, 16 januari 1947, pagina 24- 25.

⁸⁹ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 2:16 januari 1947, 24.

⁹⁰ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 9:24 april 1947, 130-131.

Figuur 1

Figuur 2

fotograaf.⁹¹ Omdat het om een geplande oefening gaat, lijkt het voor de hand liggend dat de fotograaf is uitgenodigd door het leger om een reportage te maken. In figuur 2 is een soldaat te zien waarvan het gezicht bedekt is met camouflagestrepen en hij draagt een camouflagenet om zijn hoofd.⁹² De foto is *en profil* genomen en de blik van de soldaat ontwijkt de camera. In zijn handen heeft hij een zwaard, een Indische klawang. In het bijschrift staat: ‘*Op gevaarlijke punten gaat de patrouille „met eenen” vooruit. Aan den kop loopt de groepscommandant, die met klawang gewapend is.*’ Zijn licht gedraaide pose straalt kracht uit. De afgebeelde soldaat wordt verbeeld als de dappere groepsleider die vooruit gestuurd is. In deze foto wordt de nadruk gelegd op de individuele, heldhaftige soldaat.⁹³ Op de figuren 3 en 4 is een oefening te zien. Figuur 3 toont de onjuiste tactiek bij een vijandelijke aanval. In het tijdschrift staat op de volgende bladzijde een foto van de juiste tactiek. Deze is weergegeven in figuur 4.⁹⁴ Beide foto’s zijn genomen in een bosrijke omgeving. In figuur 4 staan de soldaten naar verschillende richtingen gedraaid. Links achterin staan twee mannen gekleed in het wit met tulbanden op het hoofd. Zij komen uit dezelfde richting als in figuur 3. Deze mannen moeten de republikeinen voorstellen. Het bijschrift bij figuur 4 luidt: ‘... *Hier laat de patrouille zich niet... misleiden, maar maakt front naar alle zijden en kan zodoende den klewangaanval afslaan.*’ Door de verwijzing naar de foto op de vorige bladzijde (figuur 3) wordt benadrukt dat de troepen snel vorderingen maken, net zoals de ondertitel ‘*hier wordt geen minuut verloren*’. Deze gezamenlijke vorderingen benadrukken het groepsproces, wat eveneens benadrukt wordt doordat ze gezamenlijk alle fronten moeten dekken. De rol van de vijand is eveneens belangrijk. De vijand wordt hier gepresenteerd als sluw en laf doordat ze de Nederlandse soldaten in de rug aanvallen. De manier waarop soldaten die de opleiding volgden in beeld werden gebracht, laat zien welke kwaliteiten wenselijk werden geacht. Een opleiding duidt over het algemeen op een goede voorbereiding waardoor een gevoel van veiligheid wordt gecreëerd. Er valt eveneens een verband te leggen tussen de militaire kwaliteiten die tentoongespreid worden en eigenschappen die aan mannen worden toegeschreven, bijvoorbeeld kracht, aandacht voor het groepsverband en stressbestendigheid.

Figuur 5 is afkomstig van de reportage ‘*Plechtigheid in de Rimboe.*’ Op de linker-foto in figuur 5 zijn twee soldaten die een kruis op het altaar plaatsen, van achteren gefotografeerd.⁹⁵ De rechter-foto toont drie zingende soldaten met papier in hun hand. Op de achtergrond staan drie mannen in witte gewaden, waarschijnlijk de misleiders, gefrankeerd door een soldaat die waarschijnlijk fungeert als misdienaar. Er hangt een lijn met Nederlandse vlaggen aan het dak van een houten overkapping. Het bijbehorende artikel gaat over de bezorgdheid van de ouders over het godsdienstig leven van hun zonen. Er wordt gesteld dat ondanks de moeilijke omstandigheden het gedrag van de soldaten goed is en dat geestelijke verzorgers letten op het godsdienstig peil. Veel geestelijke verzorgers klaagden over de seksuele losbandigheid van soldaten. Derhalve gingen Nederlandse kerkelijke en seculiere organisaties, zoals het Katholieke Thuisfront, zich bezighouden met het hooghouden van het morele peil van de manschappen.⁹⁶ Zij werden georganiseerd onder de Nationale Inspanning Welzijnsverzorging Indië (NIWIN). De doelstelling van de organisatie was de manschappen te voorzien van voedsel en materiële verzorging om te voorkomen dat ze hun vermaak

⁹¹ Stichting Memorial voor Damslachtoffers 7 mei 1945, Wiel van der Randen, <<https://de-dam-zevenmei1945.nl/nl/wiel-van-der-randen-8-mei-1945/>> [geraadpleegd 08-05-2017].

⁹² Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 9, 24 april 1947, 130.

⁹³ Een vergelijkbare foto is te vinden in: IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 16:31 juli 1947, 242. Deze foto is dus tijdens de Eerste Politionele Actie gepubliceerd.

⁹⁴ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 9:24 april 1947, 130 en 131.

⁹⁵ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 7:27 maart 1947, 109.

⁹⁶ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 73; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 3:13 februari 1947, 50-51.

elders gingen zoeken als gevolg van heimwee en verveling.⁹⁷ Met deze foto's wilde de redactie, mogelijk in samenwerking met kerkelijke organisaties, wellicht de geruststellende boodschap overbrengen dat de soldaten goed worden verzorgd en dat er aandacht wordt besteed aan religie. Dit toont aan dat ze niet rondscharrelen met Indonesische vrouwen. Het verbeelden van de mis toont aan dat er ruimte is voor geloofsbelijdenis en vrije tijd. Aan de andere kant wordt geïmpliceerd dat een eerbiedwaardige man deze vrije tijd ook behoort te besteden aan deugdzame activiteiten, zoals het bijwonen van de mis. Het draagt eveneens het beeld uit dat er een gevoel van gemeenschappelijkheid en kameraadschap heerst omdat de soldaten en geestelijken samen de mis verzorgen en bijwonen. Mannelijkheid, en specifiek katholieke mannelijkheid, wordt hiermee gekenmerkt door mentale weerbaarheid, vroomheid en kameraadschap. Foto's in deze categorie komen eveneens terug tijdens de Eerste Politonele Actie, maar in mindere mate.

Tijdens de Eerste Politonele Actie

In nummer 16 van 31 juli 1947 kopt een katern: *'Indonesië: naar rust en veiligheid.'*⁹⁸ In een kort bijbehorend artikel, waarvan de schrijver onbekend is, wordt benadrukt dat het *'politonele optreden van de Nederlandse troepen een even droeve als dure taak is, waartoe wij gedwongen zijn na voortdurend weigeren van de leiding der republiek Indonesia.'* Dat de Nederlandse overheid niet vrijwillig troepen heeft gestuurd, benadrukt de pacifistische houding van de Nederland. De foto links in figuur 6, afkomstig uit dit katern, toont drie Indonesische mannen met ontbloot bovenlijf.⁹⁹ De dichtstbijzijnde man staat op de oever en iets verder weg staat een man met een mand op zijn schouder in de rivier. Boven op een kapotte brug staat de derde man. Op de oever ligt puin, waarschijnlijk afkomstig van de brug. Het bijschrift bij de foto luidt: *'Het herstel van vernielde bruggen wordt door de genie-troepen van het KNIL en de Landmacht krachtadig en met de grootste voortvarendheid ter hand genomen. Blanke en bruine soldaten werken broederlijk samen bij de aanleg van 'n nieuwe Baileybrug ...'* Dat er krachtadig en met voortvarendheid gewerkt wordt, toont aan dat de soldaten nuttige werkzaamheden verrichten en daarmee lijkt hun aanwezigheid gerechtvaardigd te worden. Doordat er broederlijk wordt samengewerkt door Nederlanders en Indonesiërs, ligt de nadruk sterk op interracial cameraadschap tussen de mannen. Eveneens draagt dit uit dat er van spanningen tussen Nederlandse soldaten en het Indonesische volk geen sprake is. Dit ontkracht het idee dat er een oorlog tegen het Indonesische volk gaande is. Opvallend is dat op de foto geen blanke soldaten te zien zijn. Op de rechterfoto in figuur 6 is een weg te zien, liggend tussen een meer en een akker. Over de weg lopen veel vrouwen en kinderen en een paar mannen, bepakkt met spullen. In de verte, tussen de bomen door, nadert een legertruck. Aan de linkerkant van de weg, net onder het meer, lijkt een Nederlandse man te staan. De foto is vanuit een hogere positie genomen, waarschijnlijk vanuit een legertruck. Het bijschrift begint met: *'Op de vlucht voor de wandaden en wreedheden der extremisten verlaten Javaanse gezinnen –onder bescherming van Nederlandse troepen- hun kampongs...'* Hier wordt melding gemaakt van de gewelddadige vijand. Met deze boodschap wordt geïmpliceerd dat het Indonesische volk hulp en bescherming nodig heeft. De Nederlandse mannen vervullen dus een beschermende rol. Dit onderscheidt hen van de republikeinse mannen, die alleen angst zaaien. Doordat er veel vrouwen en kinderen worden afgebeeld, krijgt de foto ook een patriarchale toon. Opvallend is

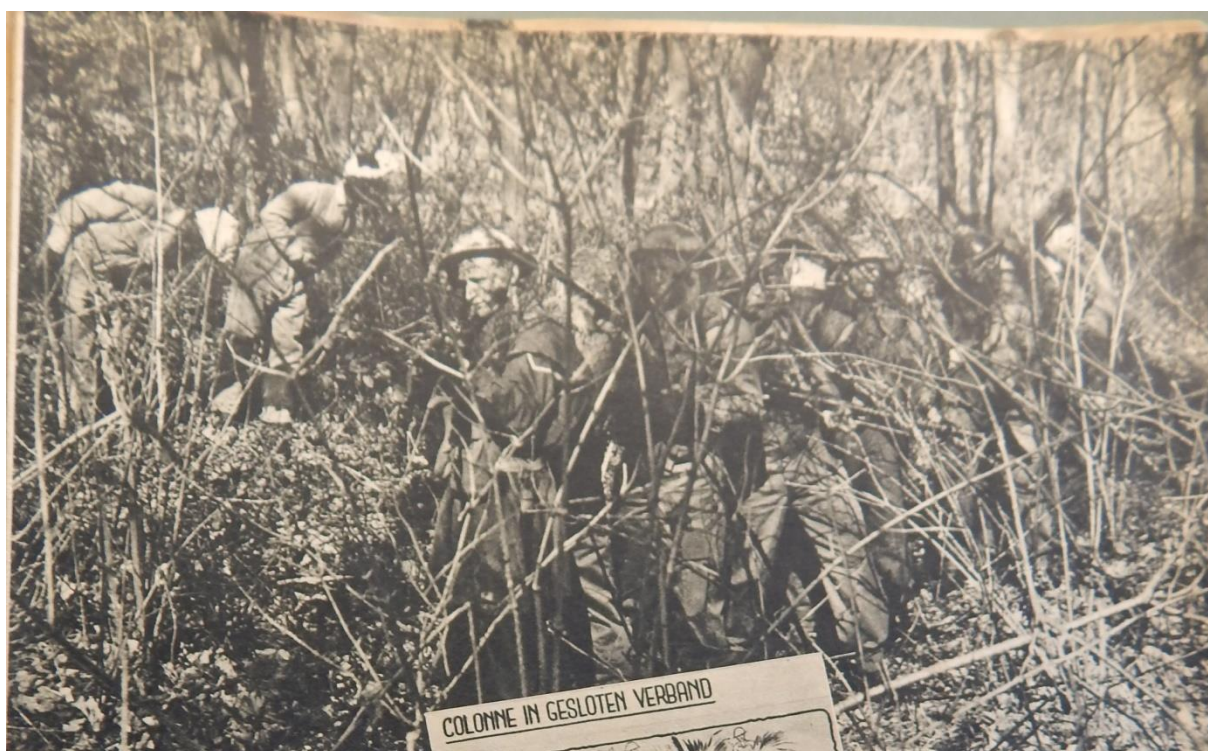
⁹⁷ Annegriet Wietsma, Stef Scagliola, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013), 74.

⁹⁸ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 16, 31 juli 1947, 242-243.

⁹⁹ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 16: 31 juli 1947, 242.

Figuur 3

Figuur 4

Figuur 5

Figuur 6

dat er geschreven wordt over 'Javaanse gezinnen', maar dat er weinig mannen op de foto te zien zijn. Deze reportage over '*rust en veiligheid*', is kenmerkend voor de verbeelding van de Eerste Politionele Actie. De werkzaamheden van soldaten lijken voor het grootste gedeelte te bestaan uit de bescherming van het volk, het faciliteren van veiligheid en het scheppen van voorzieningen. Zo zijn er foto's waarop soldaten mijnen opruimen, bruggen bouwen en wegen bewaken.¹⁰⁰

In nummer 17 en 18 van augustus 1947 worden verschillende militaire acties uitgebreid in beeld gebracht. Het katern in nummer 17 kopt; '*De Politionele Actie, nieuw bewijs van Nederlandse vredelievendheid.*'¹⁰¹ In het artikel wordt de VN neergezet als incompetent en er wordt gesteld dat de republiek geen soevereine staat kan worden. 'Desondanks' heeft de Nederlandse regering het verzoek om langs een vreedzame weg de geschillen te regelen ingewilligd: '*zij heeft het bevel uitgevaardigd de politionele actie te beëindigen.*' Hiermee presenteert Nederland zich als de 'good guy'. De regering toont meegaandheid door de internationale wens in te willigen. Onderaan de pagina staat een drietal foto's naast elkaar, die zijn weergegeven in figuur 7.¹⁰² Op de linker-foto staan twee Nederlandse soldaten, die door hun helmen niet precies zijn te identificeren. Daarnaast staat een Indonesische man met een hoedje op en een witte blouse aan. Hij kijkt nogal angstig. De Nederlandse soldaten lijken de situatie te controleren doordat de linker soldaat iets uit de zak van de Indonesische man pakt. Het bijschrift '*De hoge snelheid waarmede onze troepen oprukten*' toont aan dat het Nederlandse leger superieur is. De vijand wordt neergezet als inferieur doordat ze gedwongen is zichzelf snel over te geven door de slechte communicatie. Mede hierdoor kan de angstige blik van de Indonesiër in de foto worden gelezen als een uitdrukking van verbazing over de Nederlandse overrompeling. Het bezittelijk voornaamwoord bij '*onze troepen*', suggereert verder een sterke betrokkenheid van het Nederlandse volk bij het leger. Daarnaast wordt de vijand slechts ontwapend, wat duidt op geweldloosheid. De middelste foto toont twee Nederlandse soldaten die rondlopen tussen hutjes en overkappingen. Ze lijken op verkenningstocht, wat de nadruk legt op het gezamenlijk klaren van een klus. In het bijschrift staat dat sluipschutters het grootste gevaar vormen en dat de Nederlandse soldaten waakzaam moeten zijn omdat '*zich in bomen en huizen vijandelijke eenheden kunnen schuilhouden*'. De overgebrachte boodschap lijkt de constante spanning die de soldaten ervaren te benadrukken. Eveneens wordt de vijand gepresenteerd als sluw en laf omdat zij zich verbergen. De foto rechts in figuur 7 toont één soldaat die vanaf een brug een gebouw aan de overkant beschiet. Het gebouw staat aan een boomgrens van een palmboombos. Boven in de lucht hangt een zwarte wolk rook. Uit het bijschrift wordt duidelijk dat het gebouw de grootste suikerfabriek op Java is. Deze is ingenomen door de Nederlanders doordat de vijand de vlucht nam. De eigen troepen worden hier wederom gepresenteerd als superieur. Met betrekking tot militaire en gewapende actie wordt verkondigd dat deze specifiek is gericht tegen de republikeinse vijand en niet tegen het volk.¹⁰³

Eerder werd al gesteld dat het Indonesische landschap door de *Katholieke Illustratie* mogelijk in beeld werd gebracht ter kennisverschaffing over de koloniën of om soldaten aan te moedigen het onbekende te ontdekken. Figuren 8 en 9 komen uit een reportage getiteld '*De bevrijding van Tjilatjap*', waarin verslag wordt gedaan van het offensief richting Tjilatjap.¹⁰⁴ Er wordt gesteld dat '*onze eigen fotograaf*' de hele operatie meemaakte.' Dit straalt objectiviteit uit, maar ook betrokkenheid en betrouwbaarheid omdat de informatie uit de eerste hand is. De onbekende journalist

¹⁰⁰ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 17, 14 augustus 1947; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 18: 28 augustus 1947.

¹⁰¹ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 17: 14 augustus 1947, 268.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Zie hiertoe ook de rapportage over de Zuiveringsacties: IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 21: 9 oktober 1947.

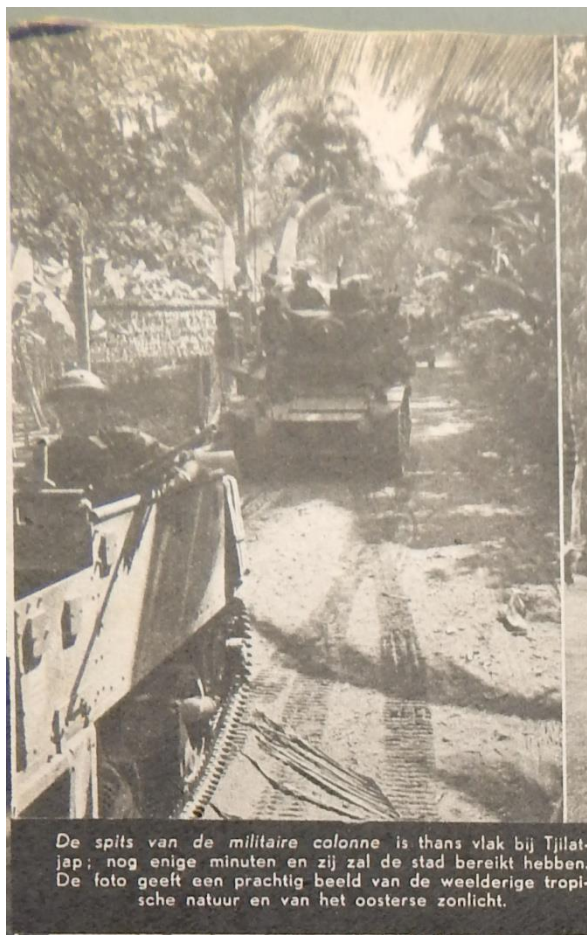
¹⁰⁴ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 18: 28 augustus 1947.

schrijft over de schade die de republikeinen hebben aangericht en dat de Nederlanders stabiliteit brengen. *‘Nauwelijks waren de Nederlanders aangekomen of de gevluchte bevolking keerde weer terug.’* Door de titel van de reportage worden de Nederlandse soldaten al voorgesteld als bevrijders, wat door het artikel versterkt wordt. In figuur 8 zijn een aantal legertrucks te zien die tussen de palmbomen door over een zandweg rijden. Een soldaat die vooraan in de auto zit is vaag gefotografeerd, maar het is zichtbaar dat hij in de camera kijkt. Het zonlicht geeft een speciaal effect. In combinatie met de palmbomen, wordt de tropische omgeving benadrukt. Het bijschrift versterkt dit: *‘De foto geeft een prachtig beeld van de weelderige tropische natuur en het oosterse zonlicht.’* Door het bijschrift wordt de sfeer in de foto gerelateerd aan het Oosten, waardoor de lezer deze associatie waarschijnlijk overneemt. Figuur 9 toont drie soldaten in een bos die het terrein lijken te inspecteren.¹⁰⁵ Het landschap wordt hier uitgebreid in beeld gebracht. Rechts op de achtergrond is een klein hutje te zien. Door de vermelding in het bijschrift dat de soldaten eventueel achtergebleven vijanden moeten opsporen, wordt het onoverzichtelijke landschap enigszins angstaanjagend. De vijand kan namelijk overal verborgen zitten. Dat de soldaten dit gevaarlijke terrein verkennen, benadrukt hun dapperheid.

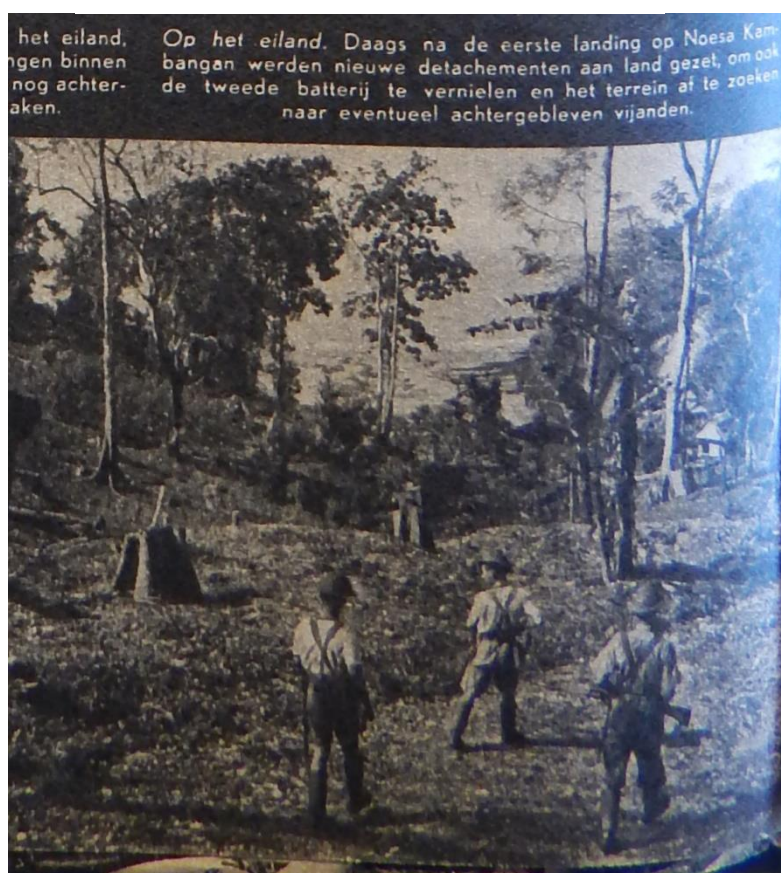

Figuur 7

¹⁰⁵ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 18, 28 augustus 1947.

Figuur 8

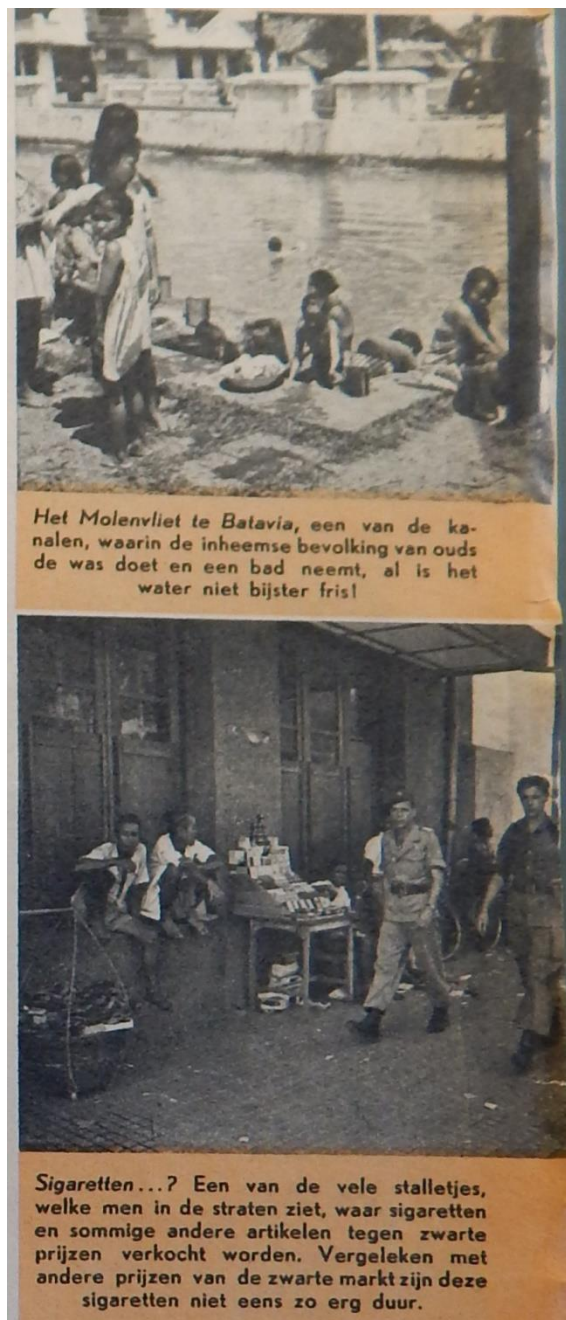

Figuur 9

Na de Eerste Politionele Actie

In nummer 19 van 11 september 1947 staat een katern getiteld *'Batavia na de oorlog', een overbevolkte stad met vele moeilijke problemen*.¹⁰⁶ Het artikel is een beschrijving van Batavia tijdens de Japanse bezetting. Daarna wordt vermeld: *'Batavia vertoont heden de typische naoorlogse verschijnselen van een grote overbevolkte stad.'*¹⁰⁷ De nadruk wordt sterk gelegd op de heersende chaos en het tekort aan huizen en levensmiddelen. *'Dit alles zou er reeds veel gunstiger uitzien indien er bij de republikeinse leiders oprechte samenwerking met de Nederlandse autoriteiten ware geweest.'* De republikeinen worden hierbij neergezet als tegenwerkende kracht in de ontwikkeling van welvaart. Op de bovenste foto in figuur 10 is een aantal kinderen te zien. Een deel zwemt in het kanaal en een deel staat op de oever, nog nat van hun zwempartij. Een vrouw met een baby op haar arm kijkt naar de kinderen. In het bijschrift bij de foto wordt vermeld dat het om de Molenvliet in Batavia gaat. In Nederlandse ogen is badden midden in de stad, misschien niet heel gebruikelijk. Het bijschrift benadrukt de slechte levensomstandigheden die de Indonesiërs ervaren waarmee mogelijk geïmpliceerd wordt dat de Nederlandse aanwezigheid nodig is om de levensstandaard te verhogen. Op de onderste foto lopen twee Nederlandse soldaten ongewapend langs een kraampje waar sigaretten en tabak wordt verkocht. Links naast het kraampje zitten twee jonge Indonesische mannen op een muurtje. Rechts naast het kraampje verscholen, lijkt een vrouw te zitten. De Nederlandse soldaten kijken strak voor zich uit en kijken niet naar de Indonesiërs en de Indonesiërs kijken niet naar hen. Ze lopen ongewapend omdat de militaire actie gestaakt is. Uit het bijschrift wordt duidelijk dat de zwarte markt welig tiert. Maar de Nederlandse soldaten willen zich niet associëren met de zwarte markt. Dit toont de weerbaarheid van de manschappen en de slechte situatie in Indonesië. Bij de verbeelding van de situatie in Indonesië na de Eerste Politionele Actie wordt veelal de nadruk gelegd op de vele straatkinderen, de hongersnood die in veel gebieden heerst of het ontbreken van veiligheid.¹⁰⁸ Dit lijkt te impliceren dat de Nederlandse aanwezigheid onmisbaar is.

Figuren 11 tot en met 13 komen uit de fotoreportage over Djocja, welke in de inleiding al aan bod is gekomen.¹⁰⁹ In deze reportage staan foto's van het republikeinse leger en over een republikeinse

Figuur 10

¹⁰⁶ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 19, 11 september 1947, 286-287.

¹⁰⁷ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 19:11 september 1947, 286.

¹⁰⁸ Zie bijvoorbeeld: IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, jaargang 81, 18:28 augustus 1947, 284-285; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 19:11 september 1947, 310-311; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 21: 9 oktober 1947.

bijeenkomst waar Soekarno bij aanwezig was. De journalist schrijft: ‘*Deze militaire bedrijvigheid kan echter niet verbergen, dat het republikeinse leger, al moge het sterk in aantal zijn, gebrekkig uitgerust en bewapend is.*’ Hiermee wordt het republikeinse leger gekleineerd. Daarnaast stelt hij dat er veel gedeserteerde Brits-Indiërs aanwezig waren op de bijeenkomst.¹¹⁰ Dit impliceert de onbetrouwbaarheid van de republikeinse aanhang. In figuur 11 worden jongens afgebeeld die in rijen achter elkaar lopen met een stok in de hand. De jongens op de voorste rij lijken wat ouder, in tegenstelling tot de jongens op de achterste rijen. Op één jongen na heeft iedereen een ontbloot bovenlijf en de meesten hebben een korte broek aan. Daarnaast lopen de jongens allemaal op blote voeten. Het bijschrift luidt: ‘*Militaire opleiding van jonge rekruten op ’n exercitieveld bij Djocja.*’ Voor Nederlandse begrippen, oogt het zeer eenvoudig. Het ontbreken van een uniform kan wellicht onprofessioneel overkomen. Evenals het oefenen met stokken in plaats van echte wapens. Dit is een groot verschil met de verbeelding van de Nederlandse training, die eerder dit hoofdstuk aan bod kwam. Hiermee lijkt de opleiding van het republikeinse leger gemarginaliseerd te worden. Het feit dat sommige jongens erg jong zijn, kan ook weezin oproepen bij de kijker. Op de foto in figuur 12 lopen drie vrouwen door een winkelstraat. Twee vrouwen dragen een uniform, waarvan de ene vrouw een lichte, lange broek draagt en de andere een donkere, korte broek.¹¹¹ De rechter vrouw draagt eveneens een geweer bij zich. De middelste vrouw heeft een licht jurkje aan. Er zou gesteld kunnen worden dat de vrouwen in uniform door het dragen van een broek gemasculiniseerd worden. Ook in het bijschrift wordt melding gemaakt van twee republikeinse vrijwilligers uit Celebes, in plaats van de vrouwelijke vorm ‘vrijwilligsters’ te gebruiken. Aan de andere kant lijkt het republikeinse leger te worden gefeminiseerd omdat vrouwen onderdeel zijn van het vechtende leger. De Nederlandse vrouwelijke legeronderdelen uit hoofdstuk één vervulden vooral een faciliterende taak. Deze opvatting wordt versterkt door de linker-foto uit figuur 13, waar een groep meisjes een militaire parade oefent.¹¹² Op de rechterfoto in figuur 13 is een militair appèl te zien. De mannen staan in rijen opgesteld en zijn bewapend met ijzeren staven, sommige mannen dragen een helm. Het legeruniform is niet gestandaardiseerd, elke man draagt verschillende kledingstukken. Dit benadrukt de slechte uitrusting van de vijand.

Naast de verbeelding van het leger, speelde ook de verbeelding van de politiek een rol in de periode rond de Eerste Politieke Actie. In nummer 21 van 9 oktober 1947 is een item opgenomen getiteld, ‘*Feest in Samarinda*’.¹¹³ Het item gaat over de installatie van een Federale Raad in oost-Borneo. In figuur 14 is Luitenant-gouverneur van Indië, Huib van Mook afgebeeld in uniform, net als de Indonesische mannen op de achtergrond van de foto. Hij houdt een toespraak voor de raad. Op de achtergrond hangt een portret van Wilhelmina, omgeven door de Nederlandse vlag. Hierdoor wordt de Nederlandse identiteit benadrukt en de Nederlandse dominantie zichtbaar gemaakt in Borneo. De verbeelding van de politiek verschafte de Nederlandse lezer informatie over de politieke verhoudingen met de gebieden buiten de republiek. Over het algemeen werd verkondigd dat de niet-republikeinse gebieden bereid waren om met Nederland samen te werken. Hierdoor lijkt de onderlinge band tussen Indonesië en Nederland te worden benadrukt. Hierin speelt mannelijkheid een kleinere rol.¹¹⁴

¹⁰⁹ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 82, nummer 3, 29 januari 1948, 40.

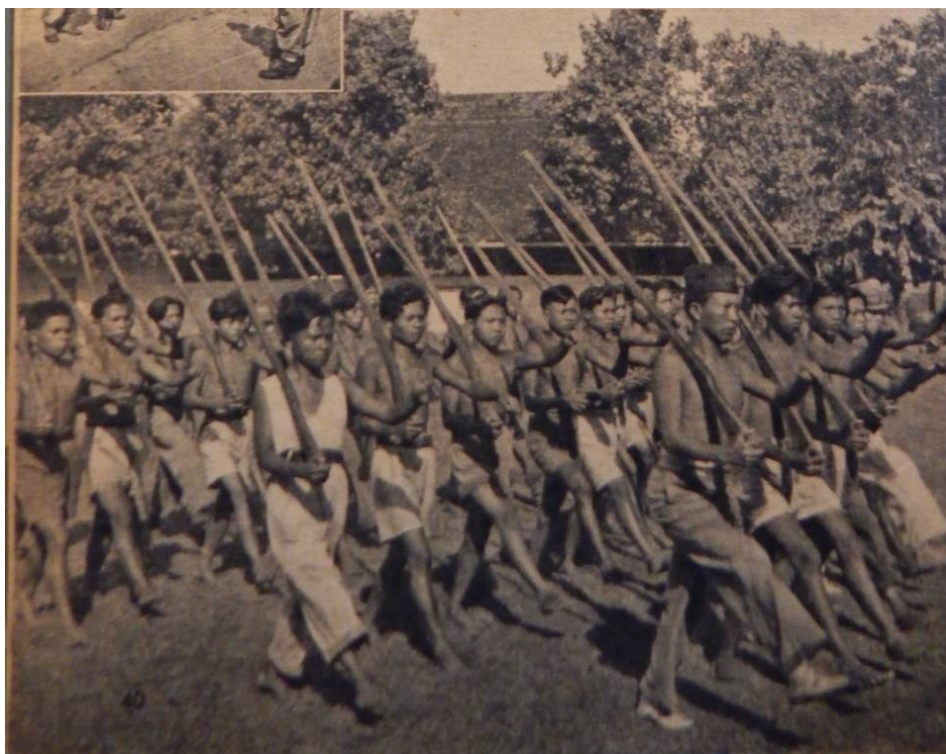
¹¹⁰ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 82, 3: 29 januari 1948, 42.

¹¹¹ Ibidem, 41.

¹¹² Ibidem, 43.

¹¹³ IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 21: 9 oktober 1947, 336-337.

¹¹⁴ Zie ook IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 82, 3: 29 januari 1948.

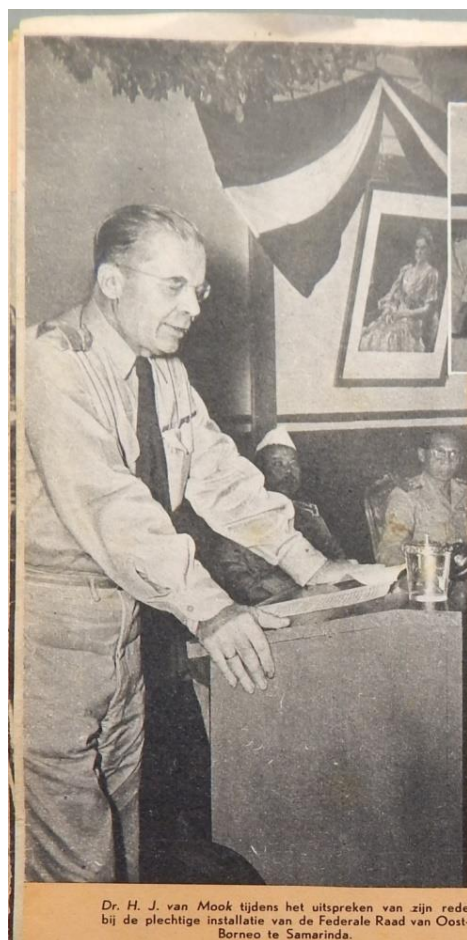
Figuur 11

Figuur 12

Figuur 11

Figuur 14

Conclusie

In deze bachelorscriptie stond de vraag centraal in hoeverre mannelijkheid een rol speelde in het ontstaan van oorlogsenthusiasme. Eveneens werd gezocht naar vormen van seksuele politiek. Werden de gescheiden werelden van mannelijkheid en vrouwelijkheid, waar Gillian Rose vanuit gaat, ingezet voor politieke doeleinden door de *Katholieke Illustratie*?¹¹⁵

Public en Published opinion

Er kan geconstateerd worden dat er een grote discrepantie bestond tussen de publieke opinie over de Eerste Politionele Actie en de gepubliceerde opinie van de *Katholieke Illustratie*. Vooral in socialistische kringen bestond sterke oppositie tegen het militaire ingrijpen.¹¹⁶ De verbeelding van de *Katholieke Illustratie* toont deze oppositie echter niet. De aandacht in de *Katholieke Illustratie* ging uit naar de rechtvaardiging van de Nederlandse missie en de geruststelling van het thuisfront. In deze verhaallijn vervulde ook de fotografische verbeelding van mannen een rol. In de foto's en de bijschriften werden het gedrag en de werkzaamheden van de eigen troepen verheerlijkt. Louis Zweers opvatting dat de Politionele Actie verbeeld werden als humanitaire missie lijkt hierdoor bevestigd te worden. In andere kranten werden persberichten veelal door ministers zelf geschreven en officiële documenten werden in grote mate afgedrukt. *Het Parool* was een van de weinige oppositiekranen.¹¹⁷ Dit is een argument vóór de opvatting van Stephen Badsey dat er door middel van de *published opinion* een idee van eenheid wordt gecreëerd.¹¹⁸

Voor wat betreft de verbeelding van de Nederlandse soldaten kan gesteld worden dat de nadruk lag op een beschermende, patriarchale man. Zoals Stefan Dudink in zijn onderzoek naar mannelijkheid stelde, waren in Nederland mannelijkheidsidealen niet zozeer gebaseerd op militaire mannelijkheid, maar vooral op patriarchale mannelijkheid.¹¹⁹ Mogelijk kan zelfs gesteld worden dat dit kenmerkend was voor het beeld dat Nederland als koloniale macht wilde uitstralen. Door beschaafdheid en morele superioriteit uit te dragen, moesten de koloniën ontwikkeld worden. Hier lag de nadruk sterk op geweldloosheid. Indonesië was deel van Nederland, wat zichtbaar gemaakt werd in de foto van Huib van Mook uit figuur 14, maar ook in de manier waarop de Nederlandse aanwezigheid in Indonesië als een natuurlijk gegeven lijkt te worden gepresenteerd. Dit lijkt naar voren te komen in figuur 6 waarin Nederlandse soldaten en Indonesiërs gebroederlijk samenwerken en de reportage over de bevrijding van Tjilatjap waar de Nederlanders worden gepresenteerd als stabiele factor.

In de representatie van de strijd en de militairen was een grote rol weggelegd voor de redactie van de *Katholieke Illustratie*. Door de sturende bijschriften bij de foto's werd de lezer naar een specifieke gewenste interpretatie geleid. In de inleiding werd al gesteld dat de overheid in de naoorlogse periode waarschijnlijk grote invloed had op het blad, waardoor zij een grote rol speelde in de constructie van de *published opinion*. Uit de reportages over de militaire opleiding kan worden opgemaakt dat de legerleiding waarschijnlijk journalisten en fotografen uitnodigde om verslag te doen van een oefening. In dit geval was er sprake van een geënceneerde setting. Om de rol van fotografen

¹¹⁵ Gillian Rose, *Visual Methodologies: an introduction to researching with visual materials* (Londen, 2012).

¹¹⁶ Henny Zwart, *Er waren er die niet gingen: vijf eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars* (Amsterdam, 1995); Ad van Liempt, *Nederland valt aan: op weg naar oorlog met Indonesië 1947* (Amsterdam, 2012).

¹¹⁷ van Liempt, *Nederland valt aan*, 44, 56 en 77.

¹¹⁸ Stephen Badsey, 'The influence of the media on recent British military operations', in: Ian Stuart en Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 5-22.

¹¹⁹ Stefan Dudink, 'The unheroic men of a moral nation: masculinity and nation in modern Dutch society', in: Cynthia Cockburn, Dubravka Zarkov (red.), *the Postwar Moment, Militaries, Masculinities and International Peacekeeping Bosnia and the Netherlands* (Londen, 2002), 146-161.

beter te duiden, zou een vergelijking gemaakt moeten worden met ongecensureerde afbeeldingen. Van welke gebeurtenissen maakten zij foto's? Welke foto's werden dus niet gepubliceerd? Tevens kan de rol van de naar Indië meegereide geestelijkheid niet onderschat worden. Door de verbeelding van het godsdienstig leven, droegen zij een geruststellende boodschap uit naar het thuisfront. Onrust of oppositie vanuit Nederland kon namelijk het moraal van de soldaten negatief beïnvloeden.

Seksuele politiek

Gebaseerd op de werken van George Mosse en Robert Nye, werd in de inleiding gesteld dat deelname aan een oorlog gezien kan worden als een manier om het juiste mannelijke gedrag te vertonen.¹²⁰ Deelname aan de Eerste Politionele Actie werd door de *Katholieke Illustratie* wel gepresenteerd als het juiste gedrag voor jonge mannen. Het verbeelden van militaire eigenschappen bood jonge mannen een duidelijk voorbeeld van de ideale soldaat waardoor identificatie mogelijk was. In hoeverre dit daadwerkelijk een man aanzette om zich te melden voor het leger is moeilijk te zeggen omdat individuele politieke opvattingen ook een grote rol speelden. De *Katholieke Illustratie* formuleerde gescheiden taken voor mannen en vrouwen. Vrouwen vervulden een ondersteunende en faciliterende functie en jonge mannen vervulden militaire functies. De vrouwelijke legeronderdelen uit het eerste hoofdstuk, zijn niet in functie terug te zien in de foto's. Het thuisfront werd aangespoord om morele ondersteuning te bieden door het sturen van brieven en goederenpakketten. In de verbeelding van het thuisfront, zijn geen jonge mannen te zien, wat suggereert dat zij allemaal 'hun plicht vervullen in Indië'.¹²¹ Hierdoor lijkt sprake van de gescheiden mannen en vrouwen wereld die door Rose al verondersteld werd.

Opvallend is dat in de verbeelding van de vijandelijke militairen het onderscheid tussen mannen en vrouwen minder strikt is. Mogelijk werden vrouwelijke legeronderdelen verbeeld om het vijandelijke leger te ridiculiseren. In dit geval wordt juist de afwezigheid van strikte gendertyperingen ingezet voor politieke doeleinden. Aan de andere kant kan dit ook suggereren dat men meer belang had bij het formuleren van gendermodellen voor de eigen natie omdat het voor de nationale missie belangrijk was dat iedereen zijn of haar taak vervulde. Deze gescheiden gendertyperingen boden een duidelijk frame van welke taak voor wie was weggelegd. Om deze modellen over te brengen, was het belangrijk dat deze eenduidig en begrijpelijk waren. Voor het voeren van seksuele politiek, is een *published opinion* dus noodzakelijk.

Oorlogsenthouiasme

Spreeken over oorlogsenthouiasme bij de Eerste Politionele Actie levert een paradox op. De Eerste Politionele Actie werd namelijk vooral verbeeld als een pacifistische missie die als doel had om veiligheid en orde te scheppen. In de verbeelding lijkt dus überhaupt geen sprake van een oorlog. Kan er dus wel van *oorlogsenthouiasme* gesproken worden? Het boek van Ewoud Kieft suggereert dat ten tijde van de Eerste Wereldoorlog, oorlogsenthouiasme gekenmerkt kan worden als een jubelstemming onder de bevolking. Dit was bij de Eerste Politionele Actie zeker niet het geval. Kieft stelt ook dat - om oorlogsenthouiasme aan te wakkeren - er sprake moet zijn van een gevoel van gemeenschappelijkheid, en een 'nationaal project'.¹²² Tevens schrijft Kieft een rol toe aan het vijandbeeld dat in de media wordt geschetst en de nationalistische boodschap die hiermee verspreid wordt.

¹²⁰ George L. Mosse, *The Image of Man: the creation of modern masculinity* (Oxford, 1996) ; Robert A. Nye, 'Western masculinities in war and peace', *the American Historical Review*, 112: 2 (2007), 417-438.

¹²¹Zie item over het Katholieke Thuisfront: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 3, 13 februari 1947, 50-51.

¹²² Ewoud Kieft, *Oorlogsenthouiasme: Europa 1900-1918* (Amsterdam, 2015), 19.

Het verbeelden van de militaire werkzaamheden bood lezers informatie over de bezigheden van de soldaten en het doel waarmee zij in Indië waren. In de verbeelding werden deze werkzaamheden grotendeels gekenmerkt door het beschermen van het volk en het scheppen van voorzieningen en veiligheid. Hierdoor kregen de lezers het idee dat de soldaten daadwerkelijk aanwezig waren om de orde te herstellen. In het eerste hoofdstuk werd gesteld dat de soldaten ervan droomden om als bevrijders ontvangen te worden door het Indonesische volk. Door de voorgenoemde boodschap werd dit gevoel aangewakkerd. Eveneens werd regelmatig de dapperheid en rechtvaardigheid van de soldaten benadrukt, wat hun mannelijkheid onderstreepte. Door de verbeelding van militaire werkzaamheden werd de aanwezigheid van de Nederlandse militairen gerechtvaardigd en het goede karakter van de eigen soldaten getoond.

In het katern over Djocja en in de foto's van figuur 7 wordt sterk de nadruk gelegd op de slechte uitrusting van de republikeinen. De militaire opleiding lijkt eveneens te worden afgedaan als amateuristisch. Met deze aspecten wordt mogelijk geïmpliceerd dat een overwinning voor het Nederlandse leger waarschijnlijk is. Als het volk vertrouwen had in een goede afloop, was het draagvlak om de oorlog voort te zetten waarschijnlijk groter. Daarnaast wordt sterk benadrukt dat de vijand wrede beging jegens het Indonesische volk en voorzieningen vernielde.¹²³ Dit benadrukt de rechtvaardigheid van de Nederlandse zaak. Uit hoofdstuk twee blijkt dat onderscheid tussen Nederlandse mannen en republikeinse mannen vooral werd gebaseerd op gedrag. De Nederlandse man beschermde het kwetsbare Indonesische volk, en de republikeinse man verspreide instabiliteit. Door middel van het vijandsbeeld dat geschetst wordt, kan het Nederlandse leger worden neergezet als moreel én materieel superieur.

Een aantal aspecten die Kieft in zijn boek uiteenzet, zijn dus terug te zien in de verbeelding van de Eerste Politionele Actie. Eveneens blijkt dat mannelijkheid een rol speelde in de verbeelding van de koloniale oorlog en dat deze ook meespeelde in de steunverwerving van het nationale project. Daarnaast was de rechtvaardiging van het nationale project essentieel. Omdat elke oorlog anders is, kan oorlogsenthouziasme op verschillende manieren een rol spelen. Oorlogsenthouziasme lijkt in deze casus gericht op twee 'fronten': de potentiële soldaten wordt de aantrekkingskracht van het leger voorgespiegeld en het thuisfront wordt overtuigd dat de soldaten belangrijk werk verrichten en heelhuids terugkeren. Er zijn grofweg twee mannelijkheidsmodellen noodzakelijk. Één heroïsche variant om de soldaten te overtuigen en een 'zachtere' om het thuisfront te pacificeren. Er kan gesteld worden dat middels de *Katholieke Illustratie* steun werd verworven onder de katholieke bevolking voor een nationaal project, wat in feite een oorlog was, door het beeld uit te dragen dat er geen sprake was van oorlog.

¹²³ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie: zondags-lectuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 9, 24 april 1947, 'de inundaties op oost-Java'; IISG, Periodieken, PM ZK 45328, *Katholieke Illustratie*, 81, 16: 31 juli 1947, 242-243.

Bibliografie

Primaire bronnen

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*.

Afbeelding voorblad: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Periodieken, *Katholieke Illustratie: zondags-lektuur voor het katholieke Nederlandse volk*, jaargang 81, nummer 12, 5 juni 1947.

Literatuur

Adelman, Rebecca A. 'Sold(i)ering Masculinity: Photographing the coalition's male soldiers', *Men and Masculinities*, 11:3 (2009), 259-285.

Badsey, Stephen, 'The influence of the media on recent British military operations', in: Ian Stuart and Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: Representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 5-22 .

Brothers, Caroline, *War and Photography: a Cultural History* (New York, 2011).

Butler, Judith, 'Photography, war , outrage', *PMLA* 120: 3 (2005), 822-827.

Carruthers, Susan L., 'Reporting terrorism: the British state and the media, 1919-95', in: Ian Stuart and Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 101-130.

Dudink, Stefan, 'Multipurpose masculinities: Gender and power in the Low Countries Histories of Masculinity', *BMGN- Low Countries Historical Review*, 127:1 (2012), 5-18.

Dudink, Stefan, 'The unheroic men of a moral nation: masculinity and nation in modern Dutch society', in: Cynthia Cockburn , Dubravka Zarkov (red.), *the Postwar Moment. Militairies, Masculinities and International Peacekeeping Bosnia and the Netherlands*, (Londen, 2002), 146-161.

Fantauzzo, Justin, Nelson, Robert L., 'A most unmanly war: British military masculinity in Macedonia, Mesopotamia and Palestine 1914-18', *Gender & History*, 28:3 (2016), 587-603.

Hemels, Johan, Vegt, Renée, *Het Geïllustreerde tijdschrift in Nederland: bron van kennis en vermaak, lust voor het oog (1945-1995)*, 2 dln (Amsterdam, 1993- 1997), IIa.

Kieft, Ewoud, *Oorlogsenthouiasme: Europa 1900-1918* (Amsterdam, 2015)

- van Liempt, Ad, *Nederland valt aan: op weg naar oorlog met Indonesië 1947* (Amsterdam, 2012).
- Mosse, George L., *The Image of Man: the creation of modern masculinity* (Oxford, 1996).
- Najera, Luna, 'Masculinity, war and the pursuit of glory in Sepulveda's Gonzalo', *Hispanic Review*, 80: 3 (2012), 391-412.
- Nye, Robert A., 'Western masculinities in war and peace', *the American Historical Review*, 112: 2 (2007), 417-438.
- Rose, Gillian, *Visual Methodologies: An introduction to researching with visual materials* (Londen, 2012).
- Salvio, Paula M., 'Uncanny exposures: a study of the wartime photojournalism of Lee Miller', *Curriculum Inquiry*, 39: 4 (2009), 521-536.
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Rotterdam, 2002).
- Sheffield, Gary D., '“Oh! Wat a Futile war”: representations of the Western Front in modern British media and popular culture', in: Ian Stuart and Susan L. Carruthers (red.), *War, Culture and the Media: Representations of the Military in 20th century Britain* (Trowbridge, 1996), 54-74.
- Sontag, Susan, *Regarding the pain of others* (New York, 2003).
- Taylor, John, *War Photography: realism in the British press* (Londen, 1991).
- Warner Marien, Mary, *Photography: a cultural history* (London, 2010).
- Wietsma, Annegriet, Scagliola, Stef, *Liefde in tijden van oorlog: onze jongens en hun verzwegen kinderen in de Oost* (Amsterdam, 2013).
- Zwart, Henny, *Er waren er die niet gingen: vijf eeuwen straf voor Indonesië-weigeraars* (Amsterdam, 1995).
- Zweers, Louis, *Indië voorbij* (Zutphen, 1998).
- Zwitzer, H.L., *Documenten betreffende de Eerste Politonele Actie (20/21 juli - 4 augustus 1947)* (den Haag, 1983).

Websites

Koninklijke Bibliotheek , '300 tijdschriften: inleiding en titelindex',
<<https://www.kb.nl/themas/tijdschriften/katholieke-illustratie>> [geraadpleegd op 05-03-2017].

Stichting Memorial voor Damslachtoffers 7 mei 1945, Wiel van der Randen, <<https://de-dam-zevenmei1945.nl/nl/wiel-van-der-randen-8-mei-1945/>> [geraadpleegd 08-05-2017].

Wikipedia, Katholieke Illustratie' < https://nl.wikipedia.org/wiki/Katholieke_Illustratie >
[geraadpleegd op 05-03-2017].

Abram de Swaan, 'Postkoloniale absences', *De Groene Amsterdammer*
<<https://www.groene.nl/artikel/postkoloniale-absences>> [geraadpleegd 17-05-2017].

Geheugen van Nederland, Fotografen de Spaarnestad, Buitendienst: Hugo Wilmar
<<http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/pages/collectie/Fotografen+De+Spaarnestad/Buitendienst:+Hugo+Wilmar>> [geraadpleegd op 18-04-2017].